

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

ROSONCZY ILDIKÓ

OROSZ FORRÁS A SZABADSÁGHARC VÉGNAPJAIRÓL

Rüdiger tábornok segédtsíztjének visszaemlékezése

„Be kellett avatkoznom [a magyar ügyekben], mert kötelezett rá az az ígérem, melyet nem sokkal halála előtt Ferenc császárnak tettem. A császár kifejezte aggodalmát és bánatát amiatt, hogy országának igazgatását gyengeelméjű fiára kénytelen hagyni, és kért engem, hogy abban az esetben, ha szerencsétlenség érné országát, legyek fiának barátja és védelmezője...” — indokolta meg utóbb I. Miklós cár 1849-es magyarországi intervencióját Lord Seymour angol követnek.¹

Az orosz cár tehát, ígéretét is teljesítve, de főként azért, mert birodalma és saját érdekében szükségesnek ítélte, megindította hadseregét V. Ferdinánd utódjának, I. Ferenc Józsefnek megsegítésére, akit a honvédsereg 1849 tavaszi győzelemsorozata igen nehéz helyzetbe hozott. Így Miklós cár azzal, hogy két-százezres hadseregét Magyarországra küldte, el is döntötte a szabadságharc sorsát.

A „magyarországi hadjáratot”, illetve annak egy-egy epizódját a cári hadsereg számos tisztje megörökítette, visszaemlékezéseik azonban nehezen hozzáférhetőek. Csak kis hányaduk jelent meg magyar nyelven, főként a múlt század utolsó harmadában, de a fordítások zöme megbízhatatlan.² A történetírás számára azonban ezek az emlékiratok értékes anyagot tartalmaznak pl. a bevonuló orosz hadsereg helyzetére, hangulatára, a lakosság által történt fogadtatására, az orosz tisztikar Magyarországról alkotott elképzeléseire, egyes hadmozdulatokra, ütközetekre stb. vonatkozóan. Kellő kritikával felhasználva őket, árnyaltabbá tehetjük a szabadságharc utolsó hónapjairól kialakult képünket.

Ebben a közleményben Fjodor Vasziljevics Rüdiger tábornok egyik segédtsíztjének visszaemlékezését tesszük közzé.³ E visszaemlékezés azért hívta fel magára a figyelmet, mert a szakirodalom úgy hivatkozik rá, mint magának Rüdiger grófnak az emlékiratára. Ez a téves adat került bele a tizkötetes új Magyarország története című munkának az 1848—49-es forradalomról és szabadságharcról összeállított bibliográfiájába is.⁴ Sajnos azonban, nagy a valószínűsége annak, hogy az idős Rüdiger tábornok, ki előtt Görgey letette a fegyvert, magyarországi ténykedéséről nem írt memoárt.

A most közölt visszaemlékezés német fordítása 1900-ban megjelent a *Die Grenzboten* című lipcei folyóiratban.⁵ Egy évvel korábban részletes tartalmi

1 Jánossy, Dionys: Die russische Intervention in Ungarn im Jahre 1849. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve I. (Budapest, 1931) 2—3. o.

2 Magyar Történeti Bibliográfia, 1825—1867. 1—3. k. Bp., 1950. III. k. 121—122. o.

3 Из воспоминаний о венгерской кампании 1849 года (Адjutанта графа F. V. Ригйигера). *Russzkaja Sztarina* 1898. június. 491—522. o. A közlemény alatt a Fjodor Grigorov név áll.

4 Magyar Történeti Bibliográfia, III. k. 121—122. o.; *Averbuch, R. A.*: Carszkaja intervencija v borbe sz vengerszkoj revoluciej. Moszkva, 1935. 328. o.; Magyarország története, 1848—1890. 1—2. k. Bp., 1979. II. k. 1591. o.

5 Erinnerungen an den Ungarischen Feldzug im Jahre 1849. Von dem Adjutanten des Russischen Generals Grafen Rüdiger. Herausgegeben von Adolf Hess. Speyer. *Die Grenzboten*, 1900. Zweites Vierteljahr. Leipzig 33—41., 77—87. 171—182. o.

ismertetése magyar nyelven is napvilágot látott az Egyetértés című lapban.⁶ Míg a német fordítás, összehasonlítva az eredeti orosz szöveggel, néhány kisebb kihagyástól és pontatlanságtól eltekintve, elfogadható, addig a magyar nyelvű közlés alapjául nagyon felületes és félreértelmezésekkel teli fordítás szolgálhatott.

A századfordulón tehát ismerték ezt az emlékiratot Magyarországon. Az 1945 utáni kutatást valószínűleg a szovjet R. A. Averbuh adata vezette félre, aki a Russzkaja Sztarina 1898-as évfolyamában megjelent visszaemlékezésre mint F. V. Rüdiger művére hivatkozik.⁷

A szerzőről azon kívül, amit munkájában önmagáról ír, tehát, hogy a III. orosz gyalogos hadtest parancsnokának egyik fiatal segédtsíztje volt, egyelőre semmi bizonyosat nem sikerült megtudnunk. Az orosz nyelvű közlemény végén a *Fjodor Grigorov* név áll, amely lehet az illető segédtsíztje neve is, de lehet a visszaemlékezés közlőjéé is. A szöveg azonban arról tanúskodik, hogy azt valóban egy Rüdiger környezetéhez tartozó tiszt írta.

Az emlékirat adalékai elsősorban a szabadságharc utolsó napjaira vonatkoznak, hasznosak számunkra, a magyarországi események megközelítésének módja pedig általában jellemző a cári hadsereg tisztikarának egy részére. Ez a magyar „felkelők” irányában megnyilvánuló mérsékelt rokonszenvet és jóindulatot, Görgey tehetségének tiszteletét, a személye iránti elfogultságot, az oroszok előtti fegyverletételre vonatkozó elhatározásának hangsúlyozott dicséretét és méltatását, a szövetséges osztrák hadvezetés bírálatát és a kegyetlen megtorlás elítélését jelenti.

A szerző tévedései, helyenkénti pontatlanságai azzal magyarázhatóak, hogy emlékeit több évvel az események után vetette papírra. Mint a szövegből kiderül, ismerte Görgeynek a szabadságharc alatti tevékenységéről írott német nyelvű munkáját, mely 1852-ben jelent meg.⁸ (Görgey műve az orosz segédtsíztet erősen befolyásolta is.)

A visszaemlékezés két fő részből áll. A szerző az első részben röviden leírja a Rüdiger parancsnoksága alatt állt hadtest útját Krakkótól, Eperjesen át Miskolcig. Míg a főszerep Paszkevics tábornagy vezetésével a Duklai-hágón keresztül június 16—18-a között nyomult be Magyarország területére, a III. hadtest június 15-én Szepesófalunál lépte át a magyar határt és június 17-én már Lublón volt. Az orosz seregek június 23-án egyesültek Eperjesen, majd szinte akadály nélkül folytatták útjukat Kassán át Miskolc felé.

A visszaemlékezés második részében a szerző a világsi fegyverletétel közvetlen előzményeivel és a fegyverletételt követő napok történetével foglalkozik. Ezekben a sorsdöntő eseményekben némi személyes szerepe is volt, s ez az időszak, mint írja, elméjében és szívében egyaránt „nagyon mély és kitörölhetetlen nyomokat hagyott”.

A fegyverletétel előzményeinek ugyan nem ismeri minden mozzanatát, de bizonyos eseményeknek részese, bizonyos dolgokról pedig tudomása volt. Elég részletesen leírja Poeltenberg Ernő honvédtábornok és Beniczky Lajos alezredes követségét Rüdiger tábornoknál. Poeltenbergék augusztus 7-én indultak az orosz táborba, az augusztus 8-ról 9-re virradó éjszakát Rüdiger ártándi szállásán töltötték és 9-én fordultak Arad felé, ahová 11-én délután érkeztek meg. A visszaemlékezés nem említi azt a nagy fontosságú beszélgetést, melyet Rüdiger megbízásából Ilja Sztjepanovics Frolov tábornok, a III. hadtest vezérkari főnöke augusztus 8-án este, teázás ürügyén kezdeményezett a magyar követekkel. E magánbeszélgetésnek, melyről Beniczky Lajos részletesen beszámol⁹, az volt

⁶ Orosz reminiscenciák a magyar szabadságharc idejéből. *Egyetértés*, 1899. június 18. Melléklet a 166. számhoz. Ennek a közleménynek a szerzője valószínűleg felhasználta a *Neue Freie Presse* 1899. június 4-i részletes ismertetését.

⁷ *Averbuch, R. A.*: i. m. 328. o.

⁸ *Görgei, Arthur*: *Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849*. 1—2. Bd. Leipzig, 1852.

⁹ Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról. (S. a. r. *Steier Lajos*.) Bp., 1924. 346—352. o. Magyar fordításban ez a részlet megjelent: *Az aradi vértanúk*. 1—2. k. (S. a. r. *Katona Tamás*.) Bp., 1979. I. k. 233—240. o.

a célja, hogy Frolov rávilágítson a magyarok további fegyveres harcának kilátástalanságára és a követeket rábeszélje arra, hogy a magyar táborba visszatérve az orosz sereg előtti feltétlen megadás és az orosz cár jóindulatába és kegyelmébe vetett bizalom szószólói legyenek. Segédtisztünk szól viszont arról, hogy ő maga Poeltenberggel folytatott beszélgetései során ugyanerről igyekezett meggyőzni a magyar tábornokot. Beszélgetésre bőven adódott alkalma, mivel ő volt az a tiszt, ki a magyar követeket Nagyváradon keresztül Tenkeg visszakísérte, mégpedig azzal a feladattal, hogy Görgey tartózkodási helyéről pontos értesüléseket szerezzen.¹⁰

Röviden beszámol Görgey augusztus 11-én este útnak indított újabb követéséről is, melynek tagjai Bethlen Gergely gróf, ezredes, Esterházy István gróf és Schמידegg Kálmán gróf huszárkapitányok voltak. Ők vitték az orosz táborba Görgey Aradon írt, augusztus 11-e este 9 órakor keltezett levelét, amelyben a magyar főparancsnok közli Rüdigerrel az ugyanazon napi haditanács döntését az orosz sereg előtti feltétlen fegyverletételre vonatkozóan.

Szerzőnk azonban összekeveri a hadikövetek által Rüdigernek átnyújtott iratokat. Ez utóbbi levél átadását tulajdonítja Poeltenbergéknek, holott ők azt az államiratot vitték az orosz táborba, melyben a magyar kormány felajánlotta a koronát a cári család valamelyik tagjának. Bethlen Gergelyék kezébe pedig azt az augusztus 13-i kívánságlistát adja, melyet Görgey a fegyverletétel alkalmával személyesen nyújtott át Rüdiger tábornoknak. Tévedésének az lehet az oka, hogy a Poeltenbergék által vitt államiratot Rüdiger azonnal továbbküldte Paszkevic táborába, így csak az utóbbi két okmány maradt a főhadiszállásán. A segédtiszt csak ezeket ismerte, sőt le is másolhatta, illetve kivonatoihatta őket: az augusztus 11-i levélnek ugyanis pontos szövegét közli (és a Görgey által Damjanichhoz és Klapkához a fegyverletétel után írottakét is), az augusztus 13-án átadott, a hadsereg kívánságait tartalmazó listának pedig — bár utolsó bekezdését elhagyja — megbízhatóbb tartalmi kivonatot adja, mint Görgey István, aki Görgey Ármin feljegyzéseire és saját emlékezetére támaszkodva ismertette annak pontjait. E Rüdiger gróf biztatására átnyújtott lista, melynek pontos szövege csak Pach Zsigmond Pál 1957-es közlése óta ismeretes, szerény, kizárólag a fegyverüket letevő katonákra vonatkozó kívánságokat tartalmazott, politikai természetű óhajok viszont, mint például az orosz cár közbenjárásának kérése az 1848-as alkotmány helyreállítása érdekében, ahogy erre Görgey István emlékezett, nem szerepeltek benne.¹¹ Az orosz segédtiszt visszaemlékezésének hitelességét éppen ennek az iratnak aránylag pontos ismertetése támasztja alá.

A segédtiszt, mint írja, visszakísérve Bethlen Gergelyéket, az augusztus 12-ről 13-ára virradó éjjelen járt Görgey táborában. Ez a közlés több ellentmondásra hívja fel a figyelmet. A fegyverletételt megelőző mozgalmak két nap eseménytörténetére, főként az orosz követekre és a velük folytatott megbeszélésekre ugyanis különbözőképpen emlékeznek vissza a magyar résztvevők és szemtanúk. Vegyük először a legfontosabb személy, a főszereplő Görgey Artúr visszaemlékezését. Ő azt írja augusztus 12-e délelőttjéről: „...gróf Rüdiger tábornok, az osztrákoktól elkeresztünk végett, elégségesnek tartotta a maga szülő előcsapatjait indítani Simándról az arad—világosi országútra. S ez tényleg augusztus 12-én még délelőtt történt meg. És csakhamar rá emez előcsapatok parancsnoka, visszatérő saját hadiköveteink kíséretében meg is jelent világosi főhadiszállásunkban, hogy engem ezen hadmozdulatról értesítsen.”¹²

10 Beniczky ezt a tisztet gróf Auffenberg kapitányként nevezi meg. *Beniczky Lajos*: i. m. 352. o. A magyar követek kíséretétől kirendelt orosz tisztek között valóban szerepel egy báró Offenberg (és nem Auffenberg) nevű mérnök-főhadnagy, de nem ekkor, hanem a Frolov tábornok vezette követség tagjai közt. L. *Drozdov, I.*: Zapiszka bűvsogo licznogo adjutanta generala Frolova. *Vojennij Szbornik*, 1870. 9. sz. 134. o.

11 *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. 1—3. k. Bp., 1885—1888. III. k. 607—608. o. Ezt idézi *Steier Lajos*: Haynau és Paskievics. 1—2. k. Bp., [1926]. II. k. 227. o. — *Pach Zsigmond Pál*: Kiadatlan Görgey iratok 1849 augusztusából *Századok*, 1957. 204—207. o.

12 *Görgey Arthur*: Élttem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. 1—2. k. Bp., 1911. II. k. 373. o.; az idézett német nyelvű kiadásban: II. k. 411. o.

Ezen a találkozón kívül Görgey még egy orosz követről emlékezik meg: „Augusztus 12-éről 13-ára forduló éjjel gróf Rüdiger hadtestének vezérkari főnöke jelent meg Világoson nálam a másnapi fegyverletétel alkalmas színhelyének kölcsönös megállapítása végett.”¹³

A fenti két, az oroszokkal történt megbeszélésen kívül még megemlíti, hogy augusztus 12-én Rüdigertől kapott egy felhívást a már többször említett, a hadsereg kívánságait tartalmazó lista összeállítására vonatkozóan, melyet az orosz tábornok feljebbvalójához kívánt továbbítani.¹⁴

Beniczky Lajosnál, ki Görgey törzsében vezérkari alezredes volt, azt olvashatjuk, hogy a magyar hadikövetek 12-én délelőtt 10 óra körül érkeztek vissza a magyar táborba, mégpedig Paradovszkij tábornok társaságában, aki bejelentette Frolov vezérkari főnök érkezését. Frolov délben meg is érkezett és megbeszélte Görgeyvel a feltétel nélküli fegyverletétel menetét, majd a főhadiszálláson elköltött közös ebéd után indult vissza az orosz táborba.¹⁵

Bohusné Szögyény Antónia, a világosi földbirtokosné, Görgey vezérkarának háziasszonya, összekeveri Poeltenbergék és Bethlen Gergelyék követségét, és azt írja, hogy augusztus 12-én érkezett meg a két hírnök, Poeltenberg és Beniczky, valamint Bethlen Gergely, déli 12 órakor pedig „tarták Világosra való bevonulásukat Ausztria szövetségesei, az oroszok”, vagyis megérkezett Rüdiger vezérkari főnök, Frolov tábornok. „Görgey szobájába vivé a tábornokot, s itt e szobában írták alá ketten, tanúk nélkül a fegyverletétel okmányát”, majd Frolov ebéd után távozott.¹⁶ Mint ismeretes, az aláírásra vonatkozó közlés téves, mert a fegyverletételnek nem volt okmánya.

Görgey István csak 12-én, az ebéd idején érkezett a világosi kastélyba, s a Bohusnéval a későbbi években folytatott beszélgetései alapján és az ő feljegyzéseit használva közli, hogy Bethlen Gergelyék 12-én dél felé érkeztek vissza Frolov tábornok és kísérete társaságában. (Megjegyezzük, hogy ez ellentmond Bohusné előbb idézett visszaemlékezésének.) Görgey Frolovval négyszemközt tárgyalta meg a fegyverletétel menetét, körülményeit, Frolov pedig közölte Rüdiger üzenetét, hogy a magyar sereg adja át méltányos óhajtásait, majd este felé visszaindult.¹⁷

Görgey István még megjegyzi, hogy „augusztus 12—13-ra virradó éjjelen újabb orosz hadi követ járt Görgeynél a világosi kastélyban — egy vezérkari ezredes, mint mondták”, s Rüdiger jóváhagyását hozta a Frolovval megbeszélésekre vonatkozóan.¹⁸

A magyar visszaemlékezéseket kiegészíti, adataikat némileg módosítja egy Drozdov nevű orosz tiszt emlékezése. Drozdov Frolov tábornok mellett személyi segédtsztként szolgált, s tagja volt annak a követségnek, melyet a III. hadtest vezérkari főnöke vezetett a magyar táborba. Drozdov a következőket írja:

„... elérvén egy Kisjenő nevű városkát, egy Rüdiger grófnak szóló levéllel ismét felkerestek bennünket Görgey segédtsztkjei. [Bethlen Gergelyékről van szó.] Görgey azt írta, hogy hadserege kész feltétel nélkül megadni magát és Ófelsége az orosz cár hadai előtt letenni fegyverét, s azt kérte a gróftól, hogy az küldjön hozzá egy megbízható személyt, kivel megállapodhat a seregek megadásának és a fegyverletételnek a körülményeiről. Rüdiger gróf azonnali parancsára Frolov tábornok, Offenberg báró mérnök-főhadnagy, Ahbauer utászhadnagy és én Görgey segédtsztkjének kíséretében négy kocsin gyorsan az ellenséges hadsereg táborába robogtunk. Ez július 31-én (augusztus 12-én) délelőtt tízkor történt. Görgey főhadiszállása Világos városában volt, ahová déli egykor érkezünk meg.

(...)

13 Uo. 381—382., ill. 421. o.

14 Uo. 380., ill. 419. o.

15 *Beniczky Lajos*: i. m. 358. o.

16 Bohus Jánosné Szögyény Antónia visszaemlékezése. *Katona Tamás*: i. m. I. k. 243—245. o.

17 *Görgey István*: i. m. III. k. 577—580., 584. o.

18 Uo. 608. o.

Alig értünk az épület teraszához, Görgey kijött elénk. Az üdvözlések után a magyar főparancsnok tábornokunkat rögtön karon fogta és egyenesen dolgozószobájába vitte, ahol azonnal neki is láttak az előttünk álló feladatok megtárgyalásának. (...) Hamarosan minket is behívtak a dolgozószobába, ahol Frolov tábornok bemutatott bennünket Görgeynek.

(...)

Miután Görgey röviden üdvözölt bennünket, kimentünk a nagyterembe. Tábornokunk még a dolgozószobában maradt, és amint kijött, Offenberg báró egy jelentéssel azonnal Rüdiger grófhhoz küldte.¹⁹

Az idézett emlékiratok adatai összegezve a következők:

Görgey Artúr és Beniczky Lajos közlése alapján 12-én délelőtt a magyar hadikövetek kíséretében az orosz elővéd parancsnoka érkezett Világosra.

Beniczky Lajos, Bohusné és Görgey István szerint 12-én délben érkezett meg Frólov vezérkari főnök és Görgeyvel négy szemközt beszélt meg a fegyverletétlen menetét.

Drozdov azt írja, hogy a magyar követek a Frolov vezette követséggel — melynek maga is tagja volt — érkeztek Világosra (ebben egyezik Görgey Istvánnal) déli egy óraker. (Egyébként Drozdov visszaemlékezésének értékét főleg az adja, hogy részletesen ír e Frolov-féle követség útjáról s megnevezi tagjait is.)

Görgey Artúr a Frolov tábornokkal történt négy szemközti, talán legfontosabb megbeszélésre nem tér ki, hacsak nem az általunk már idézett utalással, hogy kapott Rüdigertől egy felszólítást a kívánságlistára vonatkozólag.

Görgey István és Görgey Artúr leírja, hogy az utolsó éjjelen még egy orosz hadikövet érkezett a világosi kastélyba. Görgey Artúr szerint ez az orosz vezérkari főnök volt, akivel ekkor beszélt meg a fegyverletétlen részleteit; Görgey István szerint pedig egy vezérkari ezredes — vagyis valószínűleg a mi segéd-tisztünk, kinek közlése szintén pontatlan, mert minden bizonnyal nem Frolov érkezését, hanem, ahogy Görgey István is írja, a Frolovval történt szóbeli megállapodás jóváhagyását kellett bejelentenie Görgeynek. Ezekről az utolsó tárgyalásokról azonban hivatalos dokumentumok már nem készültek, azoknak pedig, akik tudhattak a részletekről s Görgey bizalmasai voltak, mint pl. Leiningen, Poeltenberg, Csány László, már nem adatott lehetőség az emlékezésre. A fegyverletétlen részleteinek további tisztázásához esetleg szovjet levéltárakban rejlő források segítségével juthatnánk közelebb.

Paszkevic cunctatorkodó, eredményeket felmutatni nem tudó, óvatos hadviselésével és a magyarországi háború elhúzódásával valószínűleg nem csak a pétervári udvari körök, hanem alárendeltjei is elégedetlenek voltak. Görgey, kitűnő taktikázásával, nemcsak hogy maga után vonszolta az ellátási nehézségekkel, kolerával küszködő orosz hadsereget, hanem még bizonyos eredményeket is ért el vele szemben. A július 15—17. közötti váci csatát például, illetve azt, hogy itt Görgeyt nem sikerült döntő ütközetre kényszeríteni, hanem elvonult az orosz sereg elől, Oreusz orosz ezredes a magyarországi hadjáratról írt történeti feldolgozásában egyértelműen az orosz hadvezetés súlyos kudarcaként könyveli el, de így ítélte meg I. Miklós cár is. A cár Paszkevic hercegnek július 13-án (25-én) kelt levelében ezt írja: „Nagy kár, hogy Vác alatt, vagy azután nem sikerült megsemmisíteni Görgey seregét”, majd július 25-én (augusztus 6-án) újból visszatér Görgey sikeres visszavonulására: „Sehogy sem tudok napirendre térni afölött, hogy Görgey Komárom elhagyása után hogyan kerülhetett meg hadseregünknek előbb a jobb, aztán a bal szárnyát, hogyan tehetett ilyen hatalmas kört, hogyan teremhetett délen, hogyan egyesülhetett az ottani erőkkal! S mindezt az általad vezetett 120 000 főnyi bátor és fegyelmezett hadseregünk ellenében.” Ezzel szemben a tizkötetes Magyarország története a váci összecsapást csak mint Görgey kudarcát említi.²⁰

19. Drozdov, I.: i. m. 134-135. o.

20. Oreusz, I.: Opiszanyije vengerszkoj vojnü 1849 g. (Szanktpetyerburg, 1880.) 267—285. g.—Scserbator, Alekszandr Petrovic: Paszkevic Magyarországon, Bp., 1984. 298., 307. o. — Magyarország története, 1848—1890. 1—2. k. Bp., 1979. II. k. 1492. o.

Rüdiger segédtsztje a Világos felé vezető útról azt írja, hogy parancsnoka Paszkevics kifejezett utasításai ellenére közelítette meg Görgey hadseregét, s megjegyzi: „A két nemeslelkű férfi megértette egymást, és nyugodt lélekkel haladt egymással szembe a világosi síkság felé.” A megjegyzés nemcsak hangzatos, hanem találó is. Paszkevics valóban nem helyeselte Rüdiger előrenyomulását, óvatosságra intette a tábornokot, az pedig, éppen emiatt, hadmozdulatairól csak utólag értesítette főparancsnokát.²¹ Így Görgey gyors intézkedései mellett Rüdiger határozott lépéseinek volt döntő szerepe abban, hogy a fegyverletételre, a történetek szerint, kizárólag az oroszok előtt és már augusztus 13-án sor kerülhetett.

A világosi fegyverletétel kapcsán Rüdiger segédtsztje röviden megemlékezik az aradi vár augusztus 17-i megadásáról is. Damjanich János várparancsnok, aki szintén az oroszoknak történő megadás mellett döntött, mindenképpen feltételekhez igyekezett kötni a vár átadását, s ezért Rüdiger táborába követeket küldött. Hogy végül egy hirtelen elhatározással Szergej Petrovics Buturlin cári tábornoknak mégis feltétel nélkül adta át a várat, az Buturlin személyes fellépésével és Görgey augusztus 14-i levelével magyarázható. Az a tény, hogy Buturlin Damjanichot félrevezette és benne indokolatlan reményeket keltett, kiderül a most közölt emlékiratból is. Baudisz József alezredes visszaemlékezése szerint — mely szintén ezt igazolja — Buturlin becsületszavát adta, hogy a várőrséget nem szolgáltatták ki az osztrákoknak.²²

*

A visszaemlékezéshez összeállított jegyzetanyag elsősorban az orosz hadsereg tisztjeire és a korszak történetében kevésbé ismert személyekre és eseményekre vonatkozó fontosabb adatokat öleli fel. (Köztük a cári tisztekre vonatkozóan olyan adatokat közöl, melyeket a magyar történetírás eddig nem ismert, illetve tévesen adott meg.)

Az orosz szerző az időpontokat minden alkalommal a pravoszláv naptár szerint adja meg, ezért (szögletes zárójelben) minden esetben közöljük a Gergely-naptár szerinti dátumot is.

F. V. RÜDIGER GRÓF SEGÉDTISZTJÉNEK VISSZAEMLEKÉZÉSEI AZ 1849-es MAGYARORSZÁGI HADJÁRATRA*

Az 1849-es magyarországi hadjárat mind célja, mind pedig Európára gyakorolt hatása miatt mindig fontos helyet foglal majd el a hadtörténelemben.

Nem az én feladatomban annak elemzése, hogy hol és miben rejtett a magyar felkelés csirája, hogyan növekedett és hogyan fejlődött ki, de az évszázadok történetében bizonyára nincs még egy példa arra, hogy a forradalmi párt ilyen titokban és ilyen gyorsan jött volna létre, és ennyire rövid idő alatt ilyen nagy számú, jól szervezett és jól kiképzett hadsereget állított volna fel. A hadsereg egységeként észrevétlenül alakult és napról napra erősebb lett. Annak, hogy a népi erők ilyen gyorsan kifejlődhettek, részben a magyarok igazságosnak vélt ügyük iránti lelkesedése, részben fiatal és energiájuk teljében levő vezetőik, mint Görgey, Klapka és mások, rendkívüli tehetsége volt az oka. Néhány hónap leforgása alatt a lázadók hadserege oly-

²¹ *Oreusz, I.*: i. m. 461—462. o. és no. Prilozenyije, 109. o.

²² Baudisz József alezredes visszaemlékezését idézi *Görgey István*: i. m. III. k. 653—660. o.

* A szövegben előforduló helységnevek mai megfelelői: *Eperjes* = Prešov, CS; — *Lubló* (Ólubló) = Stará L'ubovňa, CS; — *Héthárs* = Lipany, CS; — *Szeben* (*Kisszeben*) = Sabinov, CS; — *Palonca* = Plavnica, CS; — *Palocsa* = Plaveč, CS; — *Kassa* = Košice, CS; — *Mezőkeresztes* = Biharkeresztes; — *Nagyvárad* = Oradea, R; — *Tenke* = Tinca, R; — *Losonc* = Lučenec, CS; — *Marosvásárhely* = Tîrgu Mureș, R; — *Temesvár* = Timișoara, R; *Komárom* = Komarno, CS; — *Kisjenő* = Chișineu-Criș, R; — *Zárdánd* = Zărând, R; — *Világos* = Șiria, R; — *Radna* (*Mária-radna*) = Radna, R; — *Lippa* = Lipova, R; — *Lugos* = Lugoj, R; — *Pered* = Teședikovo, CS.

annyira megerősödött, hogy Ausztria a maga 20 000 főnyi¹ reguláris hadával nem tudott vele megbirkózni, és nemcsak veszteségei voltak, melyeket az is fokozott, hogy a katonák tömegesen álltak át a magyarokhoz, hanem sorozatosan vereséget is szenvedett. Egyszóval 1849 áprilisában Ausztria, erejét két már kirobant felkelés között megosztva (Itáliában és Magyarországon), és egy harmadik, minden pillanatban kitöréssel fenyegető lázadás árnyékában (Csehországban), a pusztulás szélén állt. Ebben a helyzetben szükségszerűen magára vonta az egész konzervatív Európa figyelmét, különösen pedig Oroszországot, nemcsak régi szövetségeseként, hanem a nyugalom valamennyi elemének és a monarchikus állameszme iránti hűségnek képviselőjeként is. Ennek a szövetségesnek, bárki mással ellentétben, joga is volt közreműködni a felkelés elfojtásában, mivel a magyarok lázadásában, Lengyelország felszabadításának szándékával, tevékenyen részt vettek lengyelek is. Oroszország tehát, átérezvén magasztos küldetését, hadseregével készenlétben kérte figyelemmel az események menetét. Mikor seregeink átlépték a határt, Kossuth Debrecenben összehozta, Görgey pedig kijelentette, hogy hazája számára — mindenek vége. Európában a demokratikus tábor rosszul rémülettel figyelte a Kárpátokon átkelő seregeink tömegét, és az orosz cár első szavára: „figyelmezzetek népek, és hódoljatok meg, mert Isten velünk van!”² — minden más fordulatot vett.

A magyarországi hadjárat idején F. V. Rüdiger grófnak,³ a III. hadtest parancsnokának a segédtsíjtje voltam, és szíves figyelmének köszönhetően mindig a főhadiszálláson — vagyis minden katonai döntés és rendelkezés központjában — a forrásnál tartózkodtam.

1.

Krakkó — Az orosz csapatok viszonya az osztrákokhoz — Ebéd a Nemesi Gyűlés⁴ épületében — Átkelés a Kárpátokon

Miután csapataink a Lengyel Királyság⁵ területét elhagyták, a III. gyalogos hadtest főzskarát, Rüdiger gróf főhadsegéd parancsnoksága alatt, vasúton egyenesen Krakkóba irányították, ahová május 8-án [május 20-án] este hét óra körül érkezünk meg. Krakkó a lengyel forradalom fészke volt, és mivel még élénken emlékezünk az 1846-os esztendőre, Tyssowski⁶ Lengyelország helyreállításának céljával kirobantott felkelésére és diktatúrájára, körültekintő parancsnokunk rendkívül elővigyázatosan választotta ki a szálláshelyül szolgáló házat. Adam Potocki gróf⁷ és Plater grófnő⁸ pompás palotájukat készítették elő számára, de Rüdiger, kifejezve köszönetét a vendégszeretetért, az általa már régen becsületes embernek tartott Hoelzel bankár⁹ házában szállott meg. Krakkóban az orosz parancsnok fogadására nagy előkészületeket tettek. A Liechtenstein herceg nevét viselő osztrák ezred¹⁰ világoszöld hajtókák, fehér egyenruhás zenekara, jobb oldalán a városban tartózkodó egész osztrák parancsnoki karral, várta a gróf érkezését. A zenekar nemzeti himnuszunkat, az „Isten óvd a cárt” játszotta. A felsorakozott zászlóalj „Hurrá!” kiáltással tisztelgett. Hoelzel bankár háza, amelyben megszálltunk, egy nagy téren állt, ahol a késő esti órákig óriási tömeg tolongott, melyhez sötétedéskor hatalmas fáklyásmenet is csatlakozott. Egy leány virágsokrot nyújtott át a grófnak, egy krakkói nemzeti viselkedésbe öltözött hivatalnok pedig magasztaló beszédet olvasott fel. Rüdiger gróf szíves és tartalmas feleletet adott. A lelkesedés általános volt és sokan fejezték ki ügynök sikeres kimenetelére vetett reményüket is.

1 A 20 000 főnyi létszám bizonyára nyomdahiiba 200 000 főnyi helyett.

2 Az 1848. március 14-i [március 26-i] cári manifesztum utolsó mondata. A kiáltvány szövege olvasható: *Oreusz, I.: Opiszanyije vengerszkój vojnü 1849. goda. Szankt-Petyerburg, 1880. Prilozsenyije 3.*

3 *Rüdiger, Fjodor Vasziljevics* gróf (1784—1856) balti német származású orosz lovassági tábornok, a III. hadtest parancsnoka, a Magyarországra bevonuló cári hadsereg egyik legtapasztaltabb tábornoka. Katonai szolgálatát 1799-ben kezdte, és a XIX. század első felének szinte valamennyi orosz háborújában részt vett.

4 Az 1815—1846 között fennállt Krakkói Köztársaság szejmjének épületéről lehet szó.

5 Az Oroszország által a felosztások és a bécsi kongresszus során Lengyelországból bekebelezett területnek az a része volt az ún. Lengyel Királyság, melynek I. Sándor cár alkotmányos önállóságot adott.

6 *Tyssowski, Jan* (1811—1857) lengyel demokrata, az 1846-os rövid életű krakkói forradalom egyik vezetője, aki a felkelés harmadik napján diktatúrrá kiáltotta ki magát.

7 *Potocki, Adam* gróf (1822—1872) konzervatív galíciai politikus, aki arra törekedett, hogy a lengyel politikai élet központjává Párizs helyett Krakkó váljék.

8 A vesztfáliai eredetű *Plater von dem Broele* család egyik tagjáról van szó.

9 *Hoelzel* vagy *Helzel* (tkp. *Hoelzel von Sternstein*), *Antoni* (1780—1854), német származású krakkói bankár.

10 Liechtenstein herceg nevét 1849-ben egyetlen cs. kir. gyalogezred sem viselte. Minden valószínűség szerint a cs. kir. 54. (morvaországi) Emil hesseni herceg nevét viselő gyalogezredről van szó, melynek törzse Krakkó mellett, Wadowicén állomásozott. Az ezrednek almazöld hajtókája volt.

A III. hadtest törzskara körülbelül két hétig maradt Krakókban, s ez idő alatt — az uralkodó meg a varsói herceg és tábornagy¹¹ megérkezéséig — a seregek Rüdiger gróf közvetlen parancsnoksága alatt állottak. Az osztrák katonák viszonya a mieinkhez kezdetben nagyon jó és barátságos volt. Az első napokban gyakran lehetett osztrákkal karonfogva sétálni orosz katonák látni, akik megvendégelték egymást, és együtt ittak mindkét uralkodó egészségére, meg a közös háború sikerére. Krakkó első szállodájába, a „Fehér Rózsá”-ba,¹² ahol az egész város, de főként a katonák szoktak összegyűlni, tisztjeink is bebetértek és ismerkedni kezdtek az osztrákokkal. A legnagyobb és legkedvesebb fogadtatásban volt részük. A két uralkodó képmását mindenfelé látni lehetett, s „Hurrá!” felkiáltások kíséretében öfelségeik neve mindig együtt hangzott el. Megérkezésünk után néhány nappal a Nemesi Gyűlés üléstermében közös megegyezéssel és közös költségre adott ebédet vettünk részt. Az ebéd, a kiszolgálás és a terem berendezése elsőrangú volt. Egyenruháink mindenhol az osztrákok közé vegyülve tűntek fel, a terem falait pedig a két hadsereg zászlói, puskái, szablyái vegyesen díszítették. A terem egyik sarkában osztrák, a másikban pedig orosz zene szólt. Különösen a jeleci ezred¹³ énekesei tűntek ki és bővöltek el mindenkét. Előadásuk a külföldiek számára teljesen újszerű volt, ugyanakkor híven tükrözte az orosz katona bátor lelkét. Legényeinket az osztrák vendégek bőkezűen meg is jutalmazták. Az ebéd végeztével néhány asztalra széket tettek, melyre a vendégek közül hol ez, hol az lépett fel, s ezen ideiglenes szószékekről a megemelt pezsgőspoharak fölött lelkes és lángoló szónoklatok sora hangzott el. A több óra hosszat tartó vidám mulatozás után baráti ölelésekkel, az egység és egyetértés érzésével oszlottunk szét.

Sajnos azonban a barátság nem tartott sokáig, mert miután alaposabban megismerjük egymást, felszínre kerültek az orosz és osztrák jellem közötti éles különbségek.

Krakkói tartózkodásunkat az ellenség helyzetére, erejére és más rá vonatkozó értesülések gyűjtésére használtuk fel. Jó kémeket, különösen kezdetben, mikor az oroszok feltűnése mindenkit rémülettel töltött el, nehéz volt találni. Megérkezésünkre a falvak mindenhol elnéptelenedtek, az emberek az erdőkbe futottak és ott rejtőztek el; közben pedig minden elővigyázatossági intézkedés és szigorú tilalom mellett is nehéz volt a rablásnak elejét venni és a fosztogatást teljesen megakadályozni. Különösen a kozákok űzték ezt a mesterséget, s olyan páni félelmet keltettek, hogy kető közülük egy egész falut szétkergetett, aztán pedig kedvére fosztogatott. A tábornagy azonban, miután megparancsolta az ezredparancsnokoknak, hogy minden ellopott holminak fizessék meg az árát, a fosztogatásnak hamarosan véget vetett.

Legfőbb és legjobb kémeink a zsidók voltak, de akadt közöttük olyan is, akit mindkét fél lepénczelt. Zassz¹⁴ tábornok, aki még kaukázusi szolgálata idején szokott hozzá a kémek gyakori alkalmazásához, kitűnő módszert talált ki arra vonatkozólag, hogy lehet a zsidókat rávenni a kémkedésre; jól tudta róluk, mennyire ragaszkodnak családjukhoz, ezért, mikor a férjet átküldte az ellenséghez, a feleséget nem engedte el, s csak az illető visszatérésekor, miután az megbízható értesítéseket iközölt, adta át az asszonyt urának, a megszolgált jutalommal együtt.

Krakókban élt Görgey nagybátyja,¹⁵ s miután Rüdiger gróf véletlenül megismerkedett vele, csodálkozással tudta meg tőle, hogy az unokaöccse, Görgey, és az egész magyar hadsereg monarchikus érzelmű, köztársaságra egyáltalán nem gondolnak és mélyesen elítélik a Habsburg-ház megdöntéséről szóló április 14-i határozatot. Céljuk csupán a Pragmatica Sanctio megerősítése és a benne foglalt privilégiumok védelme. Görgey nagybátyja hozzátette, hogy az április 14-i határozat okozta unokaöccse szakítását Kossuthal, kitől teljesen el is határolta magát, és Magyarország sorsának jövőbeni alakulását ez a szakítás dönti el.

Krakókban, mint már említettem, körülbelül két hetet töltöttünk, mikor Varsóból híret vettük, hogy I. Miklós cár a sereget látogatásával tünteti ki. Az uralkodó érkezéséről szóló hír hallatán mindenki büszkén kihúzta magát. Öfelsége a tábornagy kíséretében június 2-án [június 14-én] délben a legszebb időben méltóztatott Krakkó-

11 *Paszkevics-Erivanzkij, Ivan Fjodorovics* gróf, Varsó hercege (1782—1856) orosz tábornagy, az 1830—31-ez engyel szabadságharc egyik levezője, 1832-től haláláig a Lengyel Királyság helytartója. Ő lett a főparancsnoka a 1849-ben Magyarországra vonuló orosz hadseregnek.

12 A híres Fehér Rózsza szálloda épülete Krakókban ma is áll a Floriariska u. 14. szám alatt. Korábbi neve I. Sándor cár 1805. évi látogatása tiszteletére Hotel de Russie volt.

13 A jeleci ezred az orosz cári 17. gyalogezred volt.

14 *Zassz, Grigorij, Hrisztofovics (Georg Otto Ewald von Sass)* báró (1798—1883) lovassági tábornok valóban a Kaukázus meghódításáért, főként a cserkeszekkel vívott harcokban tűnt ki az 1830-as években. A magyarországi hadjárat idején a III. hadtest elővédjének parancsnoka volt.

15 A szóban forgó személy csak anyai ágon lehetett rokona Görgeynek. Talán Kolbenheyer Károly posztógyárossról, Görgey anyai nagynénjének férjéről van szó.

ba érkezni, és megebédelvén, Galíciába, Zmigród városába,¹⁶ a főerők tartózkodási helyére indult.

Hadtestünk azt a parancsot kapta, hogy a Kárpátokon át induljon Kassa felé. Az átkelés Galícián, ahol a legrejtettebb utakon kellett vonulnunk, nagyon nehéz volt. Menet közben a gyalogos, de még a lovas katona sem ismer legyőzhetetlen akadályt, de a szekérsornak, lőszeres kocsiknak és a tüzérségnek megfelelő útra van szükségük, mi pedig egyenetlen, köves ösvényeken haladhattunk. A tábori kovácsműhely azonban, akinek kellett, segített, s így bámulatosan rövid idő alatt és jelentős veszteségek nélkül sikerült átkelnünk a félelmetes hegyeken és szakadékokon. Ha festő, vagy költő volnék, lefesteném, vagy leírnám azt a fenséges látványt, mely a hegyek között a szemünk elé tárult. Észak lakóját kimondhatatlan érzés keríti hatalmába, mikor a megszokott síkság és sztyepp helyett hirtelen ezeket az óriásokat látja maga előtt tornyosulni, melyek olyanok, mintha a csodálatos égbolttól megvilágítva a föld tartóoszlopai lennének. Itt a sötétkék gleccserekkel és gyémántként csillogó hóval koszorúzott magas hegyek karéjába fennsík illeszkedik, amott szakadékok mérhetetlen mélysége tátong, melynek alján patak zubog, vagy nagy zajjal, apró permetet szórva, ezerszínű szívárványként, vízesés ível a magasból. A természet e vad képei-nek láttán a lélek kitárul, de a szív akaratlanul összeszorul arra a gondolatra, hogy e gyönyörű vidéknek, Magyarországnak az a sors jutott osztályrészül, hogy a háború és a vele járó szörnyűségek és csapások színterévé, vagy legalábbis előcsarnokává váljék. Az úton mindenfelé Kossuth lázító kiáltványaival találkoztunk, melyek az oroszkat, kezükben vasvillával és tűzzel, fekete halálként, a megtestesült, koleraként ábrázolták, így aztán nem csoda, hogy arról a vidékről, ahol ezeknek a kiáltványoknak alapján alkottak rólunk fogalmat, már megérkezésünk előtt mindenki elmenekült. Miután azonban a lakosság meggyőződött a kép hamis voltáról, s mivel mindenért fizettünk, a nép szívesen és bizalommal fogadott bennünket, mi több, még utolsó falatját is megosztotta velünk.

2.

Lubló — Az ottani pap — Az első foglyok — Riadó — Héthárs

Galíciában egy Lipnik nevű városkáiig jutottunk, mikor június 5-én [június 17-én] Adlerberg ezredes cári szárnyegéd¹⁷ megérkezett a tábornagy parancsával, hogy vonuljunk előre Eperjes irányába és csatlakozzunk a főerők jobbszárnyához. Ezt a hadmozdulatot, mely a seregek minél gyorsabb egyesülése szempontjából volt fontos, ettől függött minden — elismerésre méltó körültekintéssel és pontossággal hajtottuk végre. Utunk Lublóra vezetett, egy Galícia határán fekvő városkába, melyet csak egy kis folyó választott el Magyarországtól.

Törzsünk június 6-át [június 18-át] Lublón, a hegyen levő régi várban töltötte. Mivel fél lábbal már majdnem az ellenség földjére léptünk, mindenekelőtt pontos értesítéseket kellett szereznünk róla, annál is inkább, mert mint hírelt, a környéken már ellenséges csapat tartózkodott. Magyarországon a legfőbb lázító és, mondhatni, a legnagyobb tekintély a papság volt, különösen a lutheránus, amely felekezethez maga Kossuth is tartozott. A papság volt minden akció lelke és a lázadó kormány fő eszköze. Minden más osztályénál nagyobb műveltsége folytán könnyen hatalmában tarthatta a lakosságot, és Kossuth, felismerve ennek a befolyásnak a fontosságát, élt is vele. A templomok felkelésre buzdító prédikációktól visszhangzottak, a papok a vallás és Kossuth nevében a debreceni országgyűlés lázító felhívásait tették közzé. Egyszóval a helyi irányítás a papság kezében összpontosult. Nem tudom milyen módon, de kiderült, hogy a lublói pap¹⁸ a forradalmi kormány egyik legbuzgóbb híve. A hadtestparancsnok megparancsolta, hogy fogják el és vezessék elé. A papot behozták a törzs szállására, s bár hosszú ideig tagadta, hogy az ellenséges csapatok helyzetéről valamit is tudna, saját szavai mégis inkább ennek az ellenkezőjét bizonyították. Rüdiger gróf Vitkovszkij vezérkari törzskapitányra bízta a fogoly kihallgatását, s meghagyta, hogy mindenki éppen szedje ki belőle az igazságot. Vélet-

¹⁶ A fősergely gyülekezési helye Zmigród galíciai városka volt a Duklai-hágó közelében. (Ma Lengyelország sanokivajdaságában van.)

¹⁷ A „cári szárnyegéd” és a visszaemlékezés szövegében többször előforduló „cári főhadsegéd” rangok az orosz hadseregben pusztán kitüntető címek voltak. Adlerberg, Alekszandr Vlagyimirovics gróf (1818—1888) orosz kapitány cári szárnyegéd, később az uralkodó házi ügyeinek minisztere volt.

¹⁸ A lublói pap katolikus volt.

lenül jelen voltam ennél a kihallgatásnál. A pap először tagadott; a világ összes kincsével kecségtettük, de ő egyre csak azt bizonygatta, hogy nem tud semmit. A foglyot egy fegyveres kozák őrizte, s hirtelen mulatságos ötletem támadt. A törzs egy fészkerben helyezkedett el, melynek sarkában nagy, vízzel teli hordó állt.

— Tudod te, mi az az inkvizíció? — kérdeztem a papot.

— Tudom.

— No, akkor mássz csak bele a hordóba, s ha nem vallasz be mindent azonnal, rögtön a vízbe fojtalak.

Nagy ceremóniával levetkőztettük, de foglyunk nem akart a hordóba mászni, így a kozák kénytelen volt erőszakkal beleültetni. Aztán megparancsoltam, hogy megtöltött pisztolyát fogja a papra és parancsomra lőjön. Mindez természetesen csak a pap megfélemlítésére szolgáló tréfa volt, de neki teljesen komoly dolognak tűnt. Amint ismét tagadni kezdett, intettem a kozáknak, aki felhúzta a ravaszt, a pap pedig ijedtében és a menekülés reményében lebukott a víz alá, de fulladozva hamarosan ismét kidugta a fejét. Ezt a jelenlevők kacagásától kísérvé még néhányszor megismételtem, míg végül az én papom kimerülve, meggyötörve, és látva, hogy nincs menekvés, mindent bevallott és elég fontos értesüléseket közölt velünk. Ezek szerint a vagy 3000 főt számláló ellenséges sereg Héthárson túl egy Szeben nevű városkánál tartózkodik. Amikor főerőink Paloncához érkeztek, felderítésünk bebizonyította, hogy az általa közölt adatok a valóságnak teljesen megfeleleltek. Ezalatt a gróf a 15. számú kozákezerdet Lublóról Palocsára küldte, mert mint beszéltek, a környékbeli erdőben a lázadók egy fegyveres bandája húzódtott meg; s valóban, hamarosan néhány lövés hallatszott. Estére a kozákok körülbelül húsz foglyot hoztak, akiknek majdnem mindegyike 14—15 éves fiú volt. Alig hittünk a szemünknek, mikor megláttuk ezeket a gyerekeket és megtudtuk, hogy előrsi szolgálatra válogatták ki és helyezték a falvakba őket — az volt a feladatuk, hogy őrizzék a falut és szükség esetén lőjenek is. A környéken akkora fanatizmus uralkodott, hogy a legjobb családok fiai is közöttük szolgáltak. Szürke mundért¹⁹ viseltek hosszú gallérral, melyen, mint az osztrákoknál, kis csillagok jelölték az altisztek és a feljebbvalók rangját. Fájdalom volt ránézni ezekre a gyermekekre, de ők az ifjú évekre olyannyira jellemző merészségtől áthatva egyáltalán nem féltek. A hadtestparancsnok intézkedett az osztrák őrségnek történő átadásukról, előzőleg azonban megparancsolta nekem, hogy gyűjtsem össze és mutassam meg őket a seregnek. A fiúkat végigvezettem a táborhelytől nem messze húzódo arcvonala előtt. Katonáink úgy bántak velük, mint gyermekekkel szokás: kétszersülttel kínálták őket s arcukat is megveregették.

Mint már említettem, a pap vallomása szerint Héthárs környékén ellenséges csapat tartózkodott. Elővédünk, Liszeckij altábornagy²⁰ parancsnoksága alatt, Lublón áthaladva, Héthárs irányában a Paloncánál lévő magaslatokon helyezkedett el. Lublón hirtelen lövések dörrentek, riadót fújtak, s egy szempillantás alatt mindenki talpra ugrott és a helyén termett. A gróf azonnal lóra ült és kíséretével az elővédhez vágatott. Íme, a történet: az ellenséges sereg, látva az őket Héthársnál szemmel tartó kozákokat, úgy vélte, hogy rajtuk kívül nincs más a közelben, ezért 3000 emberével és két ágyújával támadásba lendült, de beleütközött a még maga Rüdiger gróf által idejekorán s mesterien elhelyezett gyalogságba és tüzérségbe, melyek fölött a bátor Liszenko ezredes²¹ parancsnokolt. A lázadókat a váratlan tüzérségi tűz és a polocki ezred két zászlóaljának szuronyai teljesen megfutamították, sebesültekben és elesettekben körülbelül 300 fős veszteséget okoztak nekik. A lovasság és a kozákság a futó ellenség hosszas üldözésével tetőzte be fényes, a jelen hadjáratban első hőstettét.²²

Annak az indulatnak, mellyel katonáink belevetették magukat az első ütközetbe, s melyet könnyen kegyetlenségnek is lehetne tartani, az a magyarázata, hogy a nagy hőségben, a lakosaik által elhagyott pusztá falvakon keresztül megtett hosszas menetelés után, már nagyon várták az alkalmat a csatára.

Az ütközetben a tisztek közül Gujusz, a Konstantin nagyherceg őfenségének nevét viselő ulánusezred főhadnagya mellsebet kapott. Az ellenséges csapat parancsnoka

19 A szürke mundér a honvéd vadászrezdek egyenruhája volt.

20 Liszeckij altábornagy az orosz hadsereg 8. gyaloghadosztályának parancsnoka volt.

21 Liszenko ezredes a polocki vadászrezdek (az orosz cári 14. vadászrezdek) parancsnoka volt.

22 A héthársi összecsapás jelentőségét, az első szerény orosz győzelmet a visszaemlékező erősen eltúlozza. Az orosz beszámoló szerint a magyar fél alighanem több embert veszített, mint amennyi a csatapátlában egyáltalán részt vett.

egy Wysocki nevű lengyel tiszt²³ volt, aki valószínűleg szerencsésének tartotta, hogy elsőként bocsátkozhatott harcba az oroszokkal, reményeiben azonban csalatkoznia kellett. Győzelmünk híre hamar elterjedt, s mély erkölcsi hatásával további sikerinkhez egyengette az utat.

3.

*Eperjes — Kassa — Forró — Kossuth és Görgey helyzete —
A sikeres ellenállásba vetett remény elvesztése*

A tábornagy valamennyi seregünk egyesülésének színhelyeként Eperjest, időpontjaként pedig június 18-át²⁴ tűzte ki. Mi szerfölött nehezen jutottunk el ideig, mert míg a főerők az országon haladtak, nekünk köves dűlőutakon és hegyeken kellett keresztülvergődnünk, ahol lépten-nyomon patakok és források akadályozták utunkat. Az ellenség által tönkretett utak és hidak megjavítására egy árkász zászlóaljat küldtek előre, s csupán ennek köszönhetően sikerült nekünk is idejében Eperjesre érnünk. Lenyűgöző látvány volt, ahogy az előre olyannyira pontosan kiszámított útvonalakat megtéve, az előzetes megegyezésnek megfelelően, a tábornagy parancsnoksága alatt, Duklából a főszereg, s Rüdiger gróf vezényletével Paloncából a III. hadtest két utcán keresztül ugyanabban az időpontban vonult be a város főterére. Ha a gróf Nowy Targból egyenesen Kassa felé tart, egy nappal korábban is megérkezhetett volna, de éppen azért kellett Lubló felé kitérnie és egy napot a hegyekben töltenie, hogy Eperjesen erőink egyesítése egyszerre, ugyanabban az időben történhessék meg. Amint a seregeink élén fehér sapkában lovagló tábornagy Rüdiger gróftól meglátta, lovát ügetésre fogva megindult feléje, s ahogy odaért mellé, szívélyesen megölelték egymást. A seregek bevonulása Eperjesre valóban pompás volt. A héthársi ütközet híre már eljutott ideig, s tapasztalhattuk, hogy mennyire előnyösen befolyásolta az elméket. Csodálatos nap volt; valamennyi ablak kitérve, díszes öltözötű hölgyek fehér kendőt lobogtatva az ablakokból virágot szőrtak a tábornagy felé, mások meg az utakat borították virággal. A házak falait szőnyegek díszítették, az utcákat ellepte a tömeg. Eperjes különösen kitűnt ünnepi fogadtatásával, mind ez alkalommal, mind visszafelé vezető utunkon, mikor még nagyszerűbb ünneplésben és fogadtatásban volt részünk. Egyébként, mint beszélték, ez a város ugyanígy fogadta az osztrákokat és a magyarokat is, s pontosan ennek köszönhette azt, hogy egységben maradt. A lakosság azokban a kisebb-nagyobb városokban, melyeken a seregek keresztülvonultak, rendszerint kitűzte az alkalomnak megfelelő zászlót: nekünk fehérét, az osztrákoknak sárgát feketével, a magyaroknak pedig zöldet pirossal; ugyanígy minden háznál kéznél volt mindhárom zászló, s mindig azt vették elő, amelyre éppen szükség volt. Eperjesen ebből aztán mulatságos helyzet adódott. A magyarok éppen akkor masíroztak ki a város egyik végén, mikor mi megkezdtük a bevonulást a másikon, s a város híre tornyan, vagy feledékenységből vagy azért, mert egyszerűen nem volt már idő levenni, ott maradt a zöld-piros zászló. Amint észrevettem, hirtelen haraggal mutattam meg a város polgármesterének,²⁵ aki iszonyatosan megrémült, széleseben berohant a városháza épületébe, saját kezével tűzte ki a fehér zászlót, és visszatérve kegyelemért esedezett.

Eperjesen addig maradtunk, míg valamennyi seregünk össze nem gyűlt. Csapataink egy álló napon és éjszakán át csak jöttek-jöttek, a lakosság pedig elámult hadseregünk óriási létszámán, mely itt körülbelül 100 000 főt tett ki.

Eperjestől június 14-én [június 26-án] indultunk tovább Kassára, ahol megismétlődött az eperjesi fogadtatás. Az ellenség egyre hátrált, s így gyakran előfordult, hogy azokban a házakban éjszakáztunk, melyeknek ajtajáról még nem törölték le a magyar őrmesterek pirosceruzás feliratait: „Bethlennek”, „Wysockinak” stb. Június 18-án [június 30-án] elértük Forrót, ahol egy napot töltöttünk, június 23-án [június 5-én] Miskolcot, ahol már berendezték a főhadiszállást. A seregek nem vonultak be

²³ Héthársnál Wysocki személyesen nem volt jelen. A magyar elővédet Tadeusz Idzikowski alezredes, a lengyel légió második zászlóaljának parancsnoka vezette.

²⁴ Wysocki, József (1809—1873) honvédtábornok, a lengyel légió parancsnoka volt az északi határon beözönlő csaknem 110 000 főnyi cári hadsereggel szemben álló 9 600 főt számláló IX. hadtest parancsnoka. E hadtestnek a feladata lett volna a határ védelme és a cári hadsereg előrenyomulásának akadályozása. Az óriási túlerővel szemben a hiányos felszerelésű, demoralizált hadtesttel ellenállni reménytelen vállalkozás lett volna, így a hadtestparancsnoknak nem volt más választása, mint a visszavonulás. Közben két kisebb összecsapásra került sor: június 18-án Héthársnál, június 23-án pedig Somosnál.

²⁴ Az orosz seregek eperjesi egyesülésének időpontja június 23.

²⁵ Eperjes polgármestere ekkor Vida Pál, akit 1849. május 7-én nevezett ki báró Luzsénszky Pál magyar kormánybiztos. Vida elődje, Podhorányi, ugyanis a magyar csapatok érkezésének hírére Galiciába menekült.

a városba, hanem Zsolcánál, egy közeli falunál ütöttek tábor. Itt kaptuk azt a hírt, hogy a magyarok körében már nagy fejtelenség uralkodik, s az oroszok megjelenése Magyarországot szívében semmissé tette azt a Kossuth által hirdetett vélekedést, miszerint a magyaroknak van még reményük a sikeres ellenállásra. Azt beszélték, hogy Pestet és Budát a felkelők már elhagyták, jelentékeny fegyveres bandáik vannak a Tiszánál Szolnok és Törökszentmiklós környékén, és Kossuth minisztereivel együtt Szegedre menekült. A lakosság pedig, felbátorodva nyájas viselkedésünktől, visszatért otthonába, s nagy vendégszeretettel fogadta csapatainkat. Ez különösen Miskolcon volt megfigyelhető, ebben a nagy népességű városban, ahol szép számmal éltek nemesek. A háborútól megkínzott, pénztelen emberek, soha nem tudva, hogy kinek engedelmeskedjenek, nagyon örültek a küszöbön álló változásnak, s lelkesedéssel beszéltek arról, hogy csapataink elfoglalták Debrecent. A lakosság, vagy legalábbis annak nagy része, végre fölmérve a helyzetet, már csak a harcok minél gyorsabb befejezése és a béke után áhítozott. Miskolcon küldöttség jelent meg a tábornagnál és háláját fejezte ki az orosz fegyverek iránt, s azt kérte, hogy a lehetőségek szerint minél szigorúbb rendszabályokat foganatosítson a környék lecsendesítésének érdekében. Bizalom csak az oroszok iránt nyilvánult meg, jóllehet az egész vidéken Kossuth általános népfelkelésre hívó kiáltványait terjesztették; ebben aztán ki is merült a magyar kormány összes ténykedése, létezésének és tetteinek nyomait ugyanis semmi másban nem tapasztaltuk. Az említett proklamációk szerint a magyarok senki segítségére nem számíthatnak, így hazájukat saját erejükből maguknak kell megmenteniük. A lelkesedés fokozása érdekében külön erre az alkalomra megfelelő imádság szövegét is terjesztették,²⁶ az újságok pedig az oroszoknak a lakossággal és a foglyokkal szemben tanúsított kegyetlenkedéseiről írtak. Ezek a felhívások és híresztelések azonban teljesen hatástalanok maradtak, mert maga a lakosság éppen e hírek ellenkezőjéről győződött meg. A hazafiak csillogó álmait az általános csüggedés váltotta fel, s dicsőségének oltáráról már Kossuthot is letaszították. Még élt ugyan a Görgey-féle és a déli hadseregbe vetett remény, de a további kudarcok a remény e tartóoszlopának utolsó köveit is szétzúzták és elvezettek a végső kiábránduláshoz.

4.

Görgey viszonya Kossuthhoz és a hadsereghez — A tárgyalások megkezdése — Hadikövetek — Utazásom Világosra

A háború eseményeinek részletes leírásával nem foglalkozom, hanem rögtön rátérek arra az időszakra, melyben személyesen is részt vettem; arra, mely az egyik fél számára olyannyira tragikus, a másik számára viszont ugyanakkor oly ragyogó volt. Bevallom, hogy egy kicsit zavarban is vagyok. Tapasztalatokban még nem túl gazdag életem során ez az időszak elmémben és szívemben egyaránt nagyon mély és kitörölhetetlen nyomokat hagyott, és talán már soha nem lesz alkalmam az életben még egyszer ehhez hasonló átélmi. Ennek a nagy és virágzó, néhány gonosztevő által félrevezetett és szerencsétlenségbe sodort országnak, s vele együtt az olyan rövid idő alatt oly nagy dicsőséget szerző férfinak a személyes sorsa szemem láttára dőlt el. Mivel ismeretes volt előtünk, hogy az ellenséges hadsereg Nagyváradnál gyülekezik, seregeink azt a parancsot kapták, hogy július 27-én [augusztus 8-án]²⁷ Debrecenből a lehető legnagyobb gyorsasággal szintén oda induljanak, és Rüdiger grófnak Görgey üldözésére néhány ütegnyi lovasüzérséggel együtt a 2. és 3. lovas-hadosztályt bocsátották rendelkezésére. Derús és felemelő látványt nyújtottak ezek a lovasezredek, melyeket olyan lovassági tábornok vezetett, mint amilyen Rüdiger gróf volt. Segédtisztai minőségemben természetesen mindig mellette tartózkodtam. Mezőkeresztesnél, amint éppen egy sűrű erdőn haladtunk át, egy század huszár kíséretében néhány magyar tisztet pillantottunk meg. Ők voltak Görgey első hadikövetek. Azokat a követeket, akiket a magyarok az osztrák hadsereghez küldtek, az osztrákok, tekintet nélkül küldetésükből eredő sérthetlenségükre, rögtön letartóztatták és fogságba vetették. A hozzánk érkezők még nem ismertek bennünket és attól féltek, hogy hasonló sors vár rájuk is. A gróf azonban szívélyesen fogadta őket, az első faluban megálltunk velük, s ott is éjszakáztunk. A követek Poeltenberg tábor-

²⁶ A Kossuth-féle általános népfelkelést és imádkozást elrendelő kiáltványok alatt az 1849. május 18-án kelt minisztertanácsi előterjesztés, illetőleg Horváth Mihály vallás- és közoktatási miniszter ezzel kapcsolatos, az ország lelkészeihez szóló felhívása értendő.

²⁷ Rüdiger július 26-án [augusztus 7-én] indult Debrecenből tovább Nagyváradra.

nok, Görgey seregének hadtestparancsnoka, Beniczky ezredes és Bethlen Gábor, a Hunyadiak királyi családjának leszármazottja voltak, kik Görgey alábbi, Rüdiger grófnak címzett levelét hozták:²⁸

Tábornok Úr!

Ön bizonyára ismeri hazám szomorú történetét. Ezért megkímélem önt mindazon végeztyszerűen egybefüggő események fárasztó ismétlésétől, melyek minket egyre mélyebben belévittek a kétségbeesett küzdelembe, eleinte törvényes szabadságainkért, utóbb létünkért.

A nemzet jobb és, merem mondani, egyszersmind nagyobb része nem kereste ezt a küzdelmet könnyelműen, de igenis — számos oly derék férfiak segítségével, kik ugyan hozzá nem tartoztak, de viszonyaik által belévonattak — becsületesen, állhatatosan és győzelmesen megállta.

Ekkor Európa politikája azt kívánta, hogy öfölsége Oroszország császára Ausztriával szövetkezzen, hogy bennünket legyőzzön, s a további küzdelmet Magyarország alkotmánya mellett lehetetlenné tegye.

Megtörtént!

Sokan a magyar igazi hazafiak közül ezt előre látták, és óva intve meg is jövendölték.

Napjaink történelme egykor le fogja leplezni, mi indította rá az ideiglenes kormány többségét, hogy fülét ezen óva intő szavak elől elzárja.

Ezen ideiglenes kormány nincs többé.

A legfőbb veszély a leggyöngébbnek találta.

Őn, a tett embere, de nem a hiábavalóé, beismertem, hogy a további vérontás haszontalan, sőt vészthozó Magyarországra nézve, amint ezt már az orosz beavatkozás kezdetén előre láttam. Ma felszólítam az ideiglenes kormányt, hogy föltétlenül köszönjön le, minthogy további főnnállása a haza jövőjét napról napra csak mind gyászosabbá teheti.

Az ideiglenes kormány átlátta ezt, és önként leköszönt, letévén az én kezembe a legfőbb hatalmat.

Ezen körülményt én legjobb meggyőződésem szerint felhasználom arra, hogy embervért kíméljek, hogy békés polgártársaimat, kiket tovább is megvédelmezni gyönge vagyok, legalább a háború iszonyaitól megszabadítsam azáltal, hogy föltétlenül leteszem a fegyvert, s ezáltal talán megadhatom az első lökést ahhoz, hogy valamennyi tölem elszakasztott magyar hadak vezérei, hasonló felismerésében annak, hogy Magyarországra nézve ez most a legjobb, rövid időn ugyanazt tegyék.

Ezen alkalommal öfölsége a cár nagylelkűségébe vetem bizodalمامat, hogy ő azon számos derék bajtársimat, kik, mint korábban osztrák tiszték, a viszonyok hatalma által ezen Ausztria elleni szerencsétlen harcba belésodortattak, nem fogja egy bizonytalan sorsnak, és egy mélyen megszorodott nemzetet, mely az ő igazságszeretetéhez folyamodik, nem fog ellenségei szilaj bosszúvágyának védtelen kiszolgáltatni. Talán elég lesz, ha *egymagam leszek* annak áldozatja.

Ezen levelet önhöz intézem, tábornok úr, mivel ön volt az első, aki irányomban azon becsülésnek tanújelét adta, mely megnyerte bizalmamat.

Siessen, ha a hasztalan további vérontásnak elejét akarja venni, a fegyverletétel szomorú aktusát a legrövidebbi időben, de akként tenni lehetővé, hogy ez egyedül öfölsége Oroszország császára hadai előtt mehessen végbe, mert ünnepélyesen kijelentem, hogy inkább fogom egész hadtestemet egy bármekkora túlerő elleni kétségbeesett csatában megsemmisíttetni engedni, mintsem osztrák csapatok előtt tegyem le a feltétlenül a fegyvert.

Őn holnap, augusztus 12-én Világosra indulok, holnapután, 13-án Borosjenőre, 14-én Béltre, mit is azon okból közlök önnel, hogy ön haderejével az osztrák hadak és az enyémekek közé közbehúzódhassék, körülkeritésem és azoktól való elválasztásom végett.

Ha ezen mozdulat nem talál sikerülni, és az osztrák a sarkamra lépne, akkor az ő támadásait határozottan vissza fogom utasítani, és Nagyvárad felé vonulok, hogy ezen úton az orosz császári hadseregre akadhassek, mert csapatjaim kijelentették, hogy egyedül ez előtt készek a fegyvert letenni.

28 A követek Poeltenberg Ernő honvédtábornok, Beniczky Lajos alezredes és a fedezetükre kirendelt huszárosztály parancsnoka, Bethlen József gróf voltak. Mint ismeretes, és a bevezetőben írtuk, ezt a levelet nem ők, hanem a Bethlen Gergely-féle követség vitte Rüdiger táborába. A levél orosz szövege a német nyelvű levél pontos fordítása, így nem az orosz szöveget fordítottuk vissza magyarra, hanem Görgey István fordítását használtuk. *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. 1—3. k. Bp., 1885—1888. III. k. 569—570. o.

Önnek becses válaszát a legrövidebb idő alatt elvárom. Határtalan nagyrabecsülésem kifejezésével.

O-Arad, 1849. augusztus 11. este kilenc óraker

Görgey Artur

Mivel Rüdiger grófnak nem volt felhatalmazása arra, hogy az ellenséggel tárgyaljon, ezért nem tudott a követeknek azonnal választ adni, így várakozásra kérte őket, maga pedig futárainak egyikével azonnal jelentést küldött a tábornagnak. Görgey válaszként azt az ajánlatot kapta, hogy reménykedjék az orosz cár magas közbenjárásában és az osztrák uralkodó kegyességében, s feltétel nélkül tegye le a fegyvert. Ez a válasz éjszaka érkezett meg. A gróftól azt a parancsot kaptam, hogy magam mellé véve egy szakasz Radetzky-huszárt,²⁹ fedezetükkel kísérjem a hadiköveteket visszafelé és igyekezzem velük olyan messzire jutni, hogy legalább az ellenséges előőrökre rábukkanjunk, a beszélgetés során pedig próbáljam kideríteni, hol tartózkodik Görgey. Útirányként Aradot kaptam, ugyanis Görgeynek minden valószínűség szerint ott kellett lennie. Útközben a kapott térkép alapján tájékozódhattam. Elindultunk. Menetünk a következő módon haladt: elől, hogy ne veszítsem őket szem elől, a magyar huszárok, körülvéve a mieinkkel, akik azt a parancsot kapták, hogy szigorúan őrizzék őket, beszédbe ne elegendjenek velük, ne engedjenek el senkit, de azért udvariasan viselkedjenek. Utánuk következett Poeltenberg egy barátban, kihez, hogy kényelmesen társaloghassunk, magam is beültem, mögöttünk pedig a többiek jöttek. Megkértem Poeltenberget, hogy az úton foglyainak adjon ki bennünket, mert így nem rémisztjük meg a lakosságot. Soha nem fogom elfelejteni ezt az utazást, melynek egész ideje alatt a diplomácia művészetében versenyztünk Poeltenberggel. En az igyekeztem megtudni, hogy hol van Görgey, ő pedig mindigre elkanyarodott ettől a témától. Előnye neki volt, mert sokkal könnyebb valamit elhallgatni, mint valamit megtudakolni. Menetirányunk szerint az országúton kellett haladnunk. Poeltenberg azonban észrevette, hogy feltételezésem szerint Görgey Aradon van, és igyekezett efelől bizonytalanságban tartani; ezért inkább egy földutat javasolt. Javaslatába hosszú ideig nem egyeztem bele, nem azért, mintha bárkitől is féltém volna, hiszen tudtam, hogy helyzetemből fakadóan sérthetetlen vagyok, ellenfelem pedig nemeslelkű néphez tartozik, hanem azért, mert a térképet figyelve azzal gyanúsítottam, hogy félre akar vezetni. Megérkeztünk egy faluhoz, Poeltenberg úgy nevezte meg, ahogy málam is szerepelt; ez megisméltődött másodsor is, harmadszor is. Az egyik helyen azonban meg kellett állnom, s mikor megkérdeztem egy arra jövő paraszttól a falu nevét, az teljesen más nevet mondott, mint Poeltenberg. Megnéztem a térképet, és valóban megtaláltam a falut a paraszt által most megadott elnevezés alatt, de nem az én útvonalamon, hanem egy másik úton, mely szintén Aradra vezetett, csak kerülővel. Lélekben diadalmaskodtam, hiszen immár nem fért kétség hozzá, hogy Görgey valóban Aradon tartózkodik, útitársam pedig csak meg akart téveszteni. Eközben, mivel hajnali 4-től délután 3-ig úton voltunk, a lovak elfáradtak, az emberek megéheztek. Azt javasoltam, hogy álljunk meg, de Beniczky azt mondta, jobb lenne Nagyváradon megpihenni, mert ott mindent beszerezhetünk. Én azonban féltém a nagy városban tartott pihenőtől, s az volta kívánságom, hogy a város után következő első faluig menjünk, amibe bele is egyeztek. Ahogy Nagyváradon haladtunk át, a nép összeszaladt, hogy megnézzék az orosz „foglyokat”. Hirtelen azt láttam, hogy Beniczky megáll és egy fekete fátylas hölgygel³⁰ beszélget; úgy tettem, mintha nem vettem volna észre, de amikor megérkezve abba a faluba, ahol pihenni szándékoztunk, ismét megjelent ugyanaz a hölgy és Beniczkyvel suttogni kezdett, odamentem hozzájuk. A hölgyet, közölve vele, hogy ezt nem engedhetem meg, udvariasan elvezettem, s megparancsoltam egy huszárnak, hogy azonnal vigye vissza a városba. Beniczky dühbe jött és megragadta a kardját, én is a sajátom után nyúltam, de Poeltenberg, aki mindent látott, odajött és Beniczkyt visszatartotta. Szabványokat mindketten hüvelybe csúsztattuk, Poeltenbergnek pedig köszönetet mondtam, de azután Beniczkyhez, mivel túllépett követi jogain, egy szót sem szóltam többé, s amennyire lehetett, kerülni igyekeztem. Ez volt egyébként az egyetlen eset, amikor egy útitársam elégedetlenségére adott okot: általában mindigük udvarias volt, s megértette helyzetünket. Poeltenberggel és Bethlennel jobban összejöttem. Ahogy a beszélgetések egyre őszintébbekké váltak, az első meg-

²⁹ Az orosz Radetzky-huszárezred a 6. (belorusz) huszárezred volt.

³⁰ Az említett fekete fátylas hölgy valószínűleg Görgey Artúrné, akit Beniczky kísért Nagyváradra, mikor hadikövetként útnak indult Poeltenberggel.

mutatta felesége levelét,³¹ melyben az asszony részletesen írt Bécs helyzetéről és a háború minél gyorsabb befejezésére vonatkozó általános óhajról. „Mikor térsz vissza?” — kérdezte. Poeltenberg szeméből peregtek a könnyek, mikor felolvasta nekem ezt a levelet. A közeli találkozásra kevés reménye volt, de arra természetesen nem gondolt, hogy a sors rendelése folytán a viszontlátásra már sohasem kerül sor, s hogy rá Aradon gyalázatos kivégzés vár. Én a magam részéről, amennyire tudtam, próbáltam őt vigasztalni és rávenni arra, hogy minden erejét vessen labba Görgey és a hadsereg megadása érdekében, vagyis a háború békés befejezéséért, mert ez az ország megmentésének egyetlen eszköze, s a nép áldani fogja érte őket. Őszintén bevallotta, hogy valamennyiüknek ez a kívánsága, de a lelkiismeret, becsület stb. A továbbiakban még arra mutattam rá, hogy Kossuth cserben hagyta Görgeyt, nekünk 100 000 fős kitűnő hadseregünk van, nekik mindössze 30 000 főnyi, az is kimerült és csüggedt, ennek következtében semmi esélyük nincs a sikerre, ugyanakkor pedig a további ellenállás csak törvényes kormányuk igazságos követeléseit fogja majd növelni velük szemben. Poeltenberg nem adott egyenes választ, de nem lehetett nem észrevenni, hogy mi játszódik le benne. Természetesen nem merem magamnak a legkisebb mértékű részvételt sem tulajdonítani az akkor már kibontakozófélben lévő megoldás előmozdításában, annál is inkább nem, mert az elhatározás abban az időben már — felmérve a helyzetet — régen megszületett Görgey és fegyvertársai fejében; de az biztos, hogy ezeknek az embereknek a szívéhez szóltam, amely, mint a magyaroké általában, meleg és érzékeny volt.

Közben besötétedett, s mire a Tenke nevű faluhoz értünk, már éjszaka 11 óra volt. — Itt feltétlenül meg kell állnunk — mondtam —, a lovak fáradtak; éppen csak abrakoltatunk és indulunk tovább.

Javaslatom nem tetszett Poeltenbergnek. Azt szerette volna, ha őt itthagynom és visszafordulok, de meggyőztem, hogy az út további részén csapatainkkal találkozhat, akik fel fogják tartóztatni. A falu papjához³² tértünk be, bőségesen megvacsoztunk, lepihentünk, s egészen megfélekedtünk az idő múlásáról. Hirtelen kinyílt az ajtó, s Poeltenberg őrmestere lépett be a következő szavakkal: „Tábornok úr, nem lehet tovább menni, a híd leégett.” Akkor már tudtam, hogy egy kicsit eltévedtünk, s az éjszaka nem tudunk tovább menni, a leégett híd pedig csak kitalált akadály. Elmosolyodtam, Poeltenberg szintén, s mosolya annak a beismerését jelentette, hogy rossz irányba akart vezetni, és Görgey valóban Aradon várja.

Első diplomáciai megbízatásom sikerének örvendezve megmondtam neki, hogy már régen rájöttem titkára. Aztán szívből összenevettünk, búcsúzkodni kezdtünk, és önkéntlenül erősen megöleltük egymást. Kíséretemnek megparancsoltam, hogy készüljön az indulásra, s mikor, még mindig búcsúzkodva, kiléptem a tornácra, azt láttam, hogy huszáraim szintén összeölelkeztek a magyarokkal, megijedtem. Hívom az őrmestert, aki azt a szigorú parancsot kapta, hogy tilos az ismerkedés a magyarokkal.

— Mit csináltak?

— Nagyságod a hibás.

— Miről beszélgettetek egymás közt?

— Ahogy látni méltóztatik, azt javasolták, hogy álljunk át hozzájuk.

— És mit válaszoltatok?

— Hogy az önök nyelvét sajnos nem ismerjük.

— És a haza, az eskü, a cár? — kiáltottam haragra gerjedve.

Az őrmester zavarba jött és azt válaszolta:

— Hiszen azt mondták, mi olyan bátran verekszünk, hogy ha seregeink egyesülnek az övékkel, az egész világ miénk lenne...

— Öleljétek meg őket meg egyszer — mondtam —, aztán indulás azonnal, és tesék mindent elfelejteni!

— Értettem!

Az éjszaka sötétjében alig tudtunk elvergődni Nagyváradig, ahová időközben Rüdiger gróf már bevonult. Beszámoltam a történetekről. A parancsnok megrótt, de meg is dicséret: nemes lelke nem felejtette el, hogy ő is volt fiatal.

Magyarázatául annak, mi készítette Görgeyt arra, hogy hazája megmentésének eszközeit ne a háború folytatásában lássa, hanem békés megoldást keressen és ezzel a céllal követeket küldjön hozzánk, röviden szólnom kell Kossuthhoz és a lázadó

31 Poeltenberg Ernőhöz ezt a levelet május végén jutatta el a császári hadvezetőség, hátha átáll a felesége, a lengyel Pauline Kakowska szomorú sorainak hatására. L. Schlik altábornagy iratát, kelt: 1849. május 28-án. Hadtörténelmi Levéltár, 1848—1849. 30/326. sz.

32 A szövegben Győry Mihály református lelkipásztorról van szó.

kormányhoz fűződő viszonyáról, melynek határozatlan és elhibázott lépései őt igazán kétségbeejtő helyzetbe hozták.³³ Kossuth jelleme — forradalmi és republikánus vonások — és Görgey jelleme — monarchikus szellem, Magyarország önállóságának álmával összekapcsolva — nem fért össze. Az első államférfiúi szerepre vágyó politikai álmodozó volt, de költő. Az utóbbi, éppen ellenkezőleg, határozott és gyakorlati elme. A hatalomra vágyó, telhetetlen és ravasz Kossuth, hívságos céljai elérésére minden eszközt felhasznált. Görgey mindenkor és mindenütt lovagiasan, nyíltan és valóban nemeslelkűen cselekedett, mindig az iránt lelkesedve, amiről úgy gondolta, hogy hazája dicsőségére és hasznára válik. Kossuth határtalan hiúságának és hatalomvágyának oltárán mindent feláldozott, terveiről még a száműzetésben sem tudott lemondani, s népének átkaitól úzve, egész életében gyötrődésre és szenvedésre kárhoztatott. Görgey hazájának boldogulásáért feláldozta hiúságát, s ha korábban törekedett is a legfőbb hatalom elérésére, csupán azzal a céllal tette, hogy arról, ha úgy látja, hogy a Kossuth és társai alantas szándékai által örvénybe sodort Magyarország javára és megmentésére nincs más eszköze, ismét azonnal lemondjon. Görgey hőstette igazi önmegtagadás volt, hiszen tudta, hogy nevét gyalázzal mocskolják be, árulónak fogják tartani, de bízott ügyének igazában és az isteni, sőt az emberi igazságszolgáltatásban is, amely a későbbiekben éppen az ő tettét igazolta és értékelte. Görgey akkor lett volna áruló, ha, mint mondják, valóban eladta volna magát; akkor lett volna áruló, ha feláldozva hadseregét, saját életét igyekezett volna bármi áron megmenteni, de Rüdigerhez írt levelében, fegyvertársai megmentésének fejében, elsőként önmagát kínálta áldozatul. Végül akkor lett volna áruló, ha személyi biztonságának garanciájaként bármilyen feltételt szabott volna, ő azonban mindazt, amit felajánlottak neki, visszautasította, s tiszta, nyugodt lelkiismerettel tért vissza korábbi szerény anyagi körülményei közé, és kizárólag a tudománynak szentelte magát mindaddig, amíg a folytatódó rosszindulatú gúnyolódás, a hazugság és rágalom ezt a világtól visszavonult férfit, türelmének végső határát kimerítve, arra kényszerítette, hogy gyönyörű szép visszaemlékezéseivel, a tiszta és nemes léleknek ezzel a csodálatos, igaz és fényes gyónásával álljon a közvélemény elé. A fent leírt erkölcsi indítékok mellett azonban anyagi szempontok is hozzájárultak a visszaemlékezés megírásához. A felületeselek, a könnyelműek, azok, akik az eseményeket, melyeknek nem is voltak részesei, távolról ítélik meg, azt mondják és azt fogják mondani a jövőben is, hogy a végsőkig harcolnia kellett volna; de ha személyesen mindenkinek készen is kell lennie a halálra, a parancsnok akkor sem áldozhatja fel könnyelműen mások életét. Ezek a szigorú bírák mérlegelik-e azt, hogy ilyen körülmények között Görgey egyik embere sem egyezett volna bele a háború folytatásába és azt, hogy hadseregének maradéka akkor hamarabb szétfutott volna, mivel a csüggedés és reménytelenség általános volt. A hadsereggel Törökországba menekülni ostobaság lett volna, melynek következményeire még gondolni is szörnyű. Bem, csak saját menekülését tartva szem előtt, másokról nem gondoskodva, azt tette, és mi lett az eredmény? Görgey azt a parancsot kapta, hogy egyesüljön a déli hadsereggel; láttuk, hogy milyen körültekintően és zseniálisan igyekezett az egyesülést megvalósítani; Vácnál elzárták az útját, de nem adta fel a reményt és végrehajtotta csodálatos visszavonulását Losoncon és Miskolcon át Tokaj felé — s mindezt egész hadseregünk szeme láttára tette. Azt mondták neki, hogy Nagyváradon várja őt Kossuth, a minisztérium, pénz és felszerelés. A nehézségeket semmibe véve, minden akadályt leküzdve elérte Nagyváradot. És nem volt ott senki! Csak a reszkető és kétségbeesett Batthyány grófot és Szemerét találta meg, akik Kossuth nevében megbízták a főparancsnoksággal. Görgey azonban tudta, hogy erre a tisztségre Kossuth titokban Bemet nevezte ki; elutasította Batthyány és Szemere megbízását, követelte, hogy Kossuth és a minisztérium, mint a haza ellenségei, a hatalomról azonnal mondjanak le, magára vállalta a teljhatalommal járó diktátori tisztelet és remekül élt vele: nem úgy, mint áruló, hanem úgy, mint aki az isteni gondviselés és a körülmények ereje folytán került ebbe a méltóságba. Kossuth tudomást szerezve Görgey fellépéséről, mindent megértett: furdalta a lelkiismeret és az irigység mardosta lelkét; lemondásáról egy manifesztumot küldött szét, melyben közölte, hogy hazaszeretetével nem tudta megmenteni a hont, ezért minden hatalmat átadott Görgeynek akit Isten és saját lelkiismerete előtt tett felelőssé Magyarország jövőendő sorsáért. Hangzatos szavak ezek, melyek Kossuth ajkán képmutatásba és átokba fordultak. Magához véve a nem-

³³ Az alább előadott események leírása pontatlan, politikailag tendenciózus, Kossuth-ellenes, katonailag viszont már helytállóbb. Szemere Bertalan miniszterelnök és gróf Batthyány Kázmér külügyminiszter Vámospercen, majd Nagyváradon és Gyapjón tárgyaltak Görgeyvel. E tárgyalások után indult Poeltenberg végül azzal az államirattal Rüdiger táborába, melyben a magyar kormány felajánlotta a koronát a Romanov-ház valamelyik tagjának.

zeti kincseket, sőt, mondják, hogy a királyi koronát is, Törökországba szökött, titokban bosszút forralt egész Európa ellen és pusztá, de számára valószínűleg vigasztaló vágyálmokat kergetett a minden monarchikus hatalom, különösen pedig Oroszország ellen kirobbanó általános forradalomról — olyan vágyálmot, melynek megvalósulásáról aztán Amerikában is profétált, ahol a demagógok ünneplése közepette úgy néztek rá, mint valami szélhámosra.

Íme, mit írt Görgey Klapka tábornoknak, a fegyverletétellel kapcsolatban:³⁴

„Amióta egymást nem láttuk, bár nem váratlan, de döntő dolgok történtek.

A kormány örökös féltékenysége, tagjai némelyikének aljas önzése oda juttatta ügyünket, ahol azt én már áprilisban előre láttam.

Amint az oroszokkal vívott több becsületes küzdelem után Tokajnál átléptem a Tiszát, az országgyűlés kinyilvánítá, hogy engem óhajt fővezérnek.

Kossuth kinevezte titokban Bemet.

Az ország azt hitte, hogy én vagyok az, mert Kossuth az országgyűlés ajánlatára jepszuitás feleletet adatott.

Ez a gázság volt forrása mindannak, ami később történt!

Demiński Szőregnél leveretett; Bem Marosvásárhelynél szétrobbantott.

Utóbbi Temesvárra sietett, melynek falai alá Demiński visszavonult.

Bem a temesvári csatában néhány órára helyre állította a küzdelmet, de azután oly mérvben visszaveretett, hogy 50 000 emberből — Kossuth számításai szerint — csak hatezren maradtak együtt. A többiek mind szétugraszattak, amint ezt nekem Vécsey jelenté.

Eközben az osztrák Temesvár és Arad között mind előbb nyomult.

A hadügyminisztérium azt a parancsot adta Demińskinek, hogy amint természetes, a baráti Arad és ne az ellenséges Temesvár felé vonuljon.

Demiński azonban ezen parancs ellenére cselekedett.

Miért? Nem tudom, de nagyon sok adatom van, amiből gyaníthatom, hogy ez irántam való féltékenységből történt így.

Mindennek következménye az lón, hogy én azzal, amit Komáromból magammal hoztam — leszámítva abból a Vác, Rétság, Görömböly, Zsolca, Gesztely és Debrecen mellett szenvedett jelentékeny veszteségeket — egyedül állottam, délről az osztrákok, északról az oroszok főereje által fenyegetve.

Volt ugyan még egy visszavonulási út számomra, Aradról Radnán át Erdélybe. De a hazámra való tekintet, melynek minden áron a békét akartam megadni, arra indított, hogy a fegyvereket tegyem le.

Előbb azonban fölszólítottam az ideiglenes kormányt annak belátására, hogy többé ügysem segíthet a hazán, sőt azt még mélyebben dönti a szerencsétlenségbe, tehát mondjon le.

Ezt meg is tette, és minden polgári és katonai hatalmat az én kezeimbe helyezett, mire én, minthogy az idő sürgetett, azt a gyors, de mindazáltal jól megfontolt határozatot hoztam magamban, hogy őfelsége az orosz cár serege előtt a fegyvert föltétlenül letegyük.

Legvitézebb és legderékabb csapataim beleegyezésüket adták ebbe. Arad környékéről valamennyi hadosztály önként csatlakozott hozzám, Arad vára is, Damjanich-csal élén, kijelenté, hogy hasonlólag akar cselekedni.

Eddigélé oly bánásmódban részesülünk, amelyet a derék katonának derék katonától várnia lehet!

Fontold meg, mit tehetsz, és mit kell tenned!”

Az előző oldalakon elragadott a vágy, hogy legalábbis úgy, ahogy én látom, megmagyarázzam a történetek okaif, így megelőztem azok menetét. Most visszakanyarodom, és úgy ahogy tudom, leírom azt az eseményt, melyhez hasonló még nem fordult elő a történelem során. Mack tábornok valamikor 7000 emberrel tette le a fegyvert.³⁵ Görgey az oroszok előtt 30 000 fővel és 142 ágyúval adta meg magát.³⁶ Ez

34 Görgey 1849. augusztus 16-án Klapkához írt levelét (Országos Levéltár, R. 295. Klapka György iratai, 1. cs. 3. tétel, 1849. augusztusi iratok, 4—5. fol.) Klapka fordításában, de az eredeti német nyelvű levél bekezdésbeosztásával közöljük. Ez a levél aztán kelt, hogy Paszkevic augusztus 15-én délután Nagyváradon közölte Görgeyvel hogy csak az ő életét tudja biztosítani. *Klapka György*: Emlékeimből. Bp., 1886. 221—223. o.

35 Karl Mack osztrák tábornok Ulmnál 1805. október 20-án több, mint 25 000 emberrel adta meg magát Napóleonnak.

36 A Rüdigernek átadott lista szerint Görgey hadseregének létszáma 30 889 fő volt, az ágyúk száma pedig 144. *Orosz, I.*: i. m. 491. — Rüdiger Haynannak küldött augusztus 13-i átirata szerint pedig a foglyok létszáma kb. 20 000 fő volt és 130 az ágyúk száma. *Katona Tamás* közli az átiratot: Az aradi vértanúk. 1—2. k. Bp., 1979. II. k. 20. o.

a megadás a vitéz öregnek (Rüdiger grófnak) új dicsőséget hozott, s mintegy betetőzése volt ötven éves, hőstettekben gazdag katonai pályafutásának.

Rüdiger gróf figyelmen kívül hagyta azokat az egymást érő utasításokat, melyek szerint nem haladhatott túlságosan előre és óvakodnia kellett Görgeytől, mint lázadótól, aki képes arra, hogy törbe csalja üldözőjét. Így a III. hadtest erőltetett menetben haladt Nagyváradról Kisjenő és Zaránd felé. A két nemes lelkű férfi megértette egymást és nyugodt lélekkel haladt egymással szembe a világoi síkság felé. Görgey másodszor is elküldte hadiköveteit, mégpedig Zarándra. A küldöttség három, Magyarország legjobb családából származó ifjúból állt, kiket teljesen áthatott a törvényes uralkodójuk iránti hűség, de ugyanakkor a szenvedélyes hazaszeretet is: Bethlen ezredesből, a korábbi hadikövet fivéréből, Esterházy Pál huszár főhadnagyból, akit Rüdiger gróf régebről ismert, és gróf Schmidegg főhadnagyból. Görgey őket, mint a legmagasabb magyar arisztokrácia és a monarchikus irányzat képviselőit választotta ki. A követek könnyes szemmel nyújtották át Rüdiger grófnak Görgey utolsó, magasztos és megindító 1849. augusztus 13-án kelt levelét.³⁷

„Önként letéve a fegyvert a parancsnokságom alatt álló magyar seregekkel az oroszok előtt, és feltétel nélkül meghódolván bátor fegyvertársaimmal együtt, feladatomban tartom átnyújtani önnek, tábornok, szerény óhajtaisaikat, és a legnagyobb tisztelettel megkérni önt, hogy ne utasítsa vissza kielégítésükre szolgáló közbenjárását a tábornagy úr őfőméltóságánál és a cár őfelségénél.

Kérések a következők:

1. Azokat, kik letették a fegyvert, mint bűnösöket, ne adják át az osztrákoknak, mert közülük mindazok, kik előzőleg osztrák szolgálatban állottak, az osztrákok kezébe kerülve, megfoszthatnák életüktől, sőt lehetséges hogy becsületüktől is.

2. Mindazon tiszteteknek, kik kívánságukat fejeznék ki, hogy orosz szolgálatba lépnek, kérését ne utasítsák vissza.

3. Minden tiszt kapjon engedélyt kard, vagy szablya viselésére a hadifogság ideje alatt is; mindegyikük kész becsületszavát adni, hogy ezzel a kegyvel nem él vissza.

4. Mindazoknak, kik önként megadják magukat, ingó vagyona, mint szekér, lovak stb. birtokukban maradjon.

5. Abban az esetben, ha az osztrák kormány önkényes rendelkezése folytán a papírpénz Magyarországon megfoszthatnák értékétől, legyen lehetőségünk, hogy beválthassuk azt a forgalomban levő pénzre.

6. Mivel előttünk Magyarország jövője nem ismeretes, és mivel ha őfelsége, minden oroszok cárja, ismert nagylelkűségével és nagyhatalmú közbenjárásával nem óvja meg országunkat, lehetséges, hogy valamennyiünkre vérpad, vagy száműzetés vár. ezért mindannyian bátorkodunk nem annyira magunkért, hanem minden honfitársunkért őfelsége nagylelkű közbenjárását kérni, hogy ez a szerencsétlen ország, mely már annyit szenvedett, ne legyen újabb gyötrelmeknek kitéve.”

Mikor a követek Rüdiger grófnak átadták ezt a sorsdöntő levelet, a megindultságtól egy szót sem tudtak kimondani. A gróf, mint öreg katona, megértette érzéseiket és szívélyes viselkedésével megkönnyítette helyzetüket.

— A világ értékelni fogja az önök tettét — mondta. — S tábornokuk életének ez a legjobb napja. Legyenek nyugodtak, uralkodóink nagylelkűsége tanít bennünket, mert ő maga a megtestesült irgalom. Nincs olyan hiba, melyet ne lehetne jóvátenni, ha elkövetője megbánja tettét!

Ezután meghívta őket ebédre, nekem pedig megparancsolta, hogy mindig vendégeink mellett legyek és kényelmes elhelyezést biztosítsak számukra. Soha nem fogom elfelejteni ezt az ismeretséget; már nem voltunk többé egymás ellenségei; mindez a legfényesebb ifjúság volt. Aztán megtudtam, hogy Rüdiger gróf, Görgey segéd-tisztjeinek érdekében közbenjárva, szót emelt értük is. Közbenjárása azonban eredménytelen maradt, mert, mint ahogy a későbbiekben az újságokból megtudtuk, Esterházy Pál³⁸ a Holsteinban állomásozó osztrák hadseregénél furmányosként látták egy kocsisorhoz tartozó szekéren.

A gróf megbeszélte a követekkel a fegyverletétel menetét, s nekem megparancsolta, hogy kísérjem őket vissza Görgeyhez, kivel közöljem, hogy a részletekről a vezérkar

37 A követség tagjai gróf Bethlen Gergely ezredes (ő nem volt gróf Bethlen József testvére), gróf Esterházy István és gróf Schmidegg Kálmán huszárkapitányok voltak, és Görgey már közölt augusztus 11-i levelét Kisjenőn adták át Rüdigernek. Az itt közölt kívánságlistát Görgey a fegyverletétel alkalmával személyesen adta át az orosz tábornoknak.

38 Gróf Esterházy István (1822—1899) huszárkapitányt, Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok segéd-tisztjét (akit csakugyan Pálnak is szólítottak) a szabadságharc leverése után valóban besorozták közkatonának az osztrák hadseregbe.

főnöke tájékoztatja majd, és térjek vissza a válasszal. Mivel későn indultunk útnak, és Világosig, ahol Görgey táborozott, körülbelül 15 verszta³⁹ volt a távolság, csak éjjel két óra tájban érkeztünk meg. A közeli jövő ismeretében az embernek összeszorult a szíve, ha a magyarok táborára nézett. A hegyen levő Világos vára Amalfi grófnő birtoka,⁴⁰ korábban az első magyar királyok, a Hunyadiak bölcsőhelye volt, s e vár lábánál kellett beteljesülnie ama ország tragikus sorsának, melyen valaha uralkodtak.

A sereg a hegy körül táborozott, az őrszemek és az ágyúk mindenütt a helyükön álltak — jelélül annak, hogy az őrszolgálatot ennél a hadseregnél, melyet bár halálra ítélték, pontosan teljesítik.

Belépve az előszobába, az ügyeletes segédtsízt fogadott bennünket és bevezetett egy terembe. Balról Görgey dolgozószobájának ajtói nyíltak; az ajtóknál a padlón fehér köpenybe burkolózva Görgey három hadtestparancsnoka feküdt, kik, mint legfőbb imádói és barátai, bálványukat cerberusként őrizték. Mikor felébresztették őket, úgy néztek rám ebben a percben az első orosz tisztre, mint a saját hóhérukra. Görgey alszik — mondták. — Görgey alszik! — gondoltam magamban. Holnap eldől a sorsa, mindennek vége és ő — alszik! Tiszta lelkiismeretének ez a legjobb bizonyítéka. Kossuth valószínűleg nem aludt, mikor szökni készült Törökországba. Nyíltan bevallom, hogy mikor Görgeyhez bevezettek elbátoraltanodtam. Egy hatalmas, nálam majdnem kétszer magasabb [!] fiatal, magas homlokú, szabályos arcú, okos és kedves mosolyú férfi előtt álltam. Mosolya kivillantotta hófehér fogsorát, melyhez hasonló még soha nem láttam. Feje a Komáromnál, orosz golyótól kapott seb miatt selyemkendővel volt bekötve.⁴¹ Aranyszínóros barna atillát és nagy vadászcsizmát viselt; úgy tűnt, mintha egy középkori lovagot láttam volna magam előtt. Mikor szemüvege mögül szúrós pillantását rám vetette, úgy elpirultam, mint egy leány. Szívélyesen hellyel kínált, majd elővett egy térképet s megjelölte a fegyverletétel helyét, időpontját és néhány más körülményét. Németül beszélgettünk.

— Mondja — folytatta — mi a véleménye rólam az ön grófjának? — hiszen hadseregem, mely velem együtt mindig kész volt a halálra, most megadja magát?

Megnugtattam, hogy Rüdiger gróf, aki ötven éve katona, megérti helyzetét, személyét nagyra becsüli s ezt tettekkkel fogja bizonyítani. És köztudott is, hogyan fogadta őt a gróf valójában! Aztán Görgey még Vácról, Debrecenről és hadseregünkről kérdezetgetett; elsoroltam neki Isten tudja mi mindent, ő pedig csak hadtestparancsnokaira pillantgatott. Végül általánosabb témák kerültek szóba, majd vacsorát szolgáltak fel, s valamennyien asztal mellé ültünk a házigazda köré. Görgey kitűnően beszélt németül, kicsit bécsi dialektusban, de folyékonyan és érthetően. A beszélgetés folyamán többek között felettebb naiv kijelentést tett, mellyel elárulta igazi érzéseit.

— Kérje meg a gróft, adjon nekem 12 órányi haladéko, hogy még egyszer az osztrákok ellen fordulhassak. Ismét elpáholnám őket egy kicsit, aztán rögtön visszaternék Világosra és letenném a fegyvert.

Valóban meg is tette volna, mert az osztrákok úgy félték tőle, mint a tűztől.

Már hajnali négy óra körül járt az idő, 11-re pedig vissza kellett érnem, ezért búcsúzni kezdtem. Görgey fogta a szablyáját és át akarta nyújtani nekem, mintha máris fogolynak tekintené magát.

— Ez a megtiszteltetés Rüdiger gróftól illeti meg — mondtam.

— Tudom, de ezt a szablyát, a mai nap emlékére, ön tegye el.

Most is őrzöm...

Görgey megszorította a kezem, elköszönt, kikísért a tornácra s utamhoz maga vászlott kocsit. A nap már feljött a láthatáron.

— Számomra ez nem Austerlitz napja⁴² — mondta —, mi minden történt, micsoda emlékek...

Arcáról le lehetett olvasni a magába fojtott érzéseket. Istenem — gondoltam —, hiszen tanúja és résztvevője vagyok ezeknek a nagyszerű eseményeknek, s nekem, a kisembernek is jut talán egy szerény zug az emberiség történetében.

39 1 verszta = 1000 m.

40 Világos ebben az időben a Bohus család birtoka volt.

41 Görgey súlyos fejszét nem orosz golyó okozta, hanem egy gránátrepesz sebesítette meg az 1849. július 2-i komáromi csatában.

42 Görgey az austerlitz csatára céloz. Napóleonnak 1805. december 2-án Austerlitznél sikerült legyőznie az egyesült orosz-osztrák főereget.

Görgey fegyverletétele

A körülbelül ötször öt versztányi mezőt, ahol a tragikus és fenséges eseményre sor került, a láthatáron hatalmas hegyek koszorúzzák, melyeknek lábainál kanyarog a világosi út. Ezen az úton közeledtek Görgey seregei. Felvonulásuk sokáig tartott, csak délután egy óra körül érkeztek meg, s ekkorra jött meg Rüdiger gróf is.

Először azt a parancsot kaptuk, hogy csupán a lovassággal jöjjünk előre, a gyalogságot pedig hagyjuk húsz versztányi távolságra hátra, de aztán azért, hogy Görgey és serege számára nyilvánvalóvá váljék, hogy nem pusztán vezérük akaratából, hanem a körülmények kényszerítő ereje folytán egy hatalmas hadsereg előtt teszik le a fegyvert, a gróf megparancsolta, hogy szekereken a gyalogságot is a lehető leggyorsabban szállítsák ide: így, élen a tüzéséggel, két lovas- és két gyalogos hadosztály sorakozott fel hadrendben.

Eljött a sorsdöntő pillanat. Rüdiger gróf kíséretével egy kissé előre lovagolt, sugallva Görgeynek és vegyes összetételű kíséretének, hogy odaléptessen hozzá, amit ők nagy rendben meg is tettek. Görgey tisztelgett, kihúzta szablyáját és jelteni akart, de nem jött ki hang a torkán.

Rüdiger gróf kezét nyújtott neki, s ekkor Görgey, mintha álmából ocsúdott volna fel, beszélni kezdett. A gróf neki és a tiszteknek meghagyta kardjukat; ekkor „éljen Rüdiger!” kiáltás hangzott fel; a süvegek a levegőbe röpültek és minden egybeolvadt; úgy, mintha nem egymás ellenségeinek, de azért nem is egymás barátainak kiáltása hangzott volna fel, hanem olyan férfiaké, akik nem feledve el a közeli múltat, együtt értékelik e nagy jelentőségű percet. E jelenet korántsem az öröm és vidámság látszatát keltette, hanem valamiféle szomorú magasztosságról tanúskodott, amelyet, állíthatom, minden katona megértett és átértett. Erőltlen tollam nélkül is könnyű elképzelni, hogy mi játszódhatott le a résztvevők szívében. Különösen az én mélyen tisztelt parancsnokom arckifejezésével nem tudtam betelni. Nem a fenyegető győztes látványát keltette, hanem, érzékelve a pillanat jelentőségét, nyugodt és fenséges volt, s mintha az a gondolat hatotta volna át, hogy az isteni gondviselés őt választotta eszközül Oroszország dicsőségének gyarapítására...

A rövid beszélgetés után Görgey az övéi felé fordult, odavágtatott hozzájuk, s a hadosztalpoknak és a közöttük elhelyezett 142 ágyúból álló tüzéségnek igazodást vezényelt és parancsot adott a fegyverletételre. Ezután a félelmet sem itt, sem a harcmezőn nem ismerő Rüdiger gróf csupán Görgey társaságában odaléptetett eléjük és üdvözölte a katonákat. Mondom és megismétlem, hogy *egyedül*, holott a tömegben nem mindenki egyforma és nem lehet tudni, hogy ki mit érez és mit forgat a fejében. A gróftól „Hurrá!” kiáltás fogadta. Századaink azt a parancsot kapták, hogy egyenként fejlődjenek kettős rendbe bal és jobb oldalon. Ily módon két sort alakítottak ki, mely egy térséget fogott közre. A magyar zászlóaljok, jobbra és balra letéve fegyverüket, előrevonultak a sorok közötti térségre, s a kettős sor bezárult mögöttük. Az ember nem nézhette közönyösen ezeket a katonákat, akik arcukon halálos kétségbeeséssel rakták le számukra nemegyszer győzelmet hozó fegyverüket és megcsókolták zászlajukat, melytől örökre megváltak. A huszárok leszálltak lovukról, felakasztották szablyájukat és puskájukat a nyeregkapára, azután megölelték lovukat, zokogás közben búcsúztak el hű társuktól és adták át őket katonáinknak. Egy gyalogos sokáig habozott, hogy megváljon-e fegyverétől, és meglátva a néma Görgeyt, könnyes szemmel kérdezte tőle:

— Tehát mindenképpen meg kell válnom ettől a puskától?

Görgey csendesen azt válaszolta, hogy mindenképpen.

Akkor a katona engedelmesen felhúzta a ravaszt, a puskát tusával lefelé a földre eresztette és mellbe lőtte magát. Ennek a jelenetnek magam voltam tanúja. Mikor már az összes fegyver a földön volt, Görgey Rüdiger gróf engedélyével odament egykori seregéhez, hogy elbúcsúzzon tőle, s bár minden erejét összeszedte, mégsem tudott megszólalni. Az első percben a túlradó érzés összeszorította a torkát, de aztán erőt vett magán és bár könnyek között, mégis mondott néhány szót katonáinak. Körös-körül mindenki zokogott. Egy huszártiszt, aki akkor veszítette el karját, mikor Komáromnál megvédte Görgeyt, előrejött, úgy tűnt, azzal a szándékkal, hogy tábornokával a sereg nevében utoljára beszéljen, de az általános zokogás elnyomta hangját és csak annyit lehetett érteni, hogy „Isten veled Görgey, barátunk és testvérünk!” és a szomorú „Isten veled Görgey” visszhangzott soronként.

Nem sokkal ezután besötétedett és a magyarok gyalogsága, lováról szállt lovasságával együtt, már a Kisjenő felé vezető úton haladt. Az éjszakai órákban a foglyok

hatalmas tömegének őrzése és kísérése nagy zűrzavarral járt. De hogyan is tudta volna a lovas katonákkal szemmel tartani a gyalogost? Így az összes óvatossági rendszabályok ellenére az út további részén a foglyoknak legalább az egyharmada megszökött. Jövendő sorsuk bizonytalanságának tudatában elszomorodott az ember, ha ezekre a foglyokra nézett; a császári kegyhez ők is, mi is nagy reményeket fűztünk, és az uralkodó valóban nagy kegyességről tett tanúbizonyságot, de a kegyelmet nem lehetett mindenkire kiterjeszteni. Öfensége, a trónörökösünk, Bécsben tartózkodván, közbenjárt Görgey, társai és sok más érdekében.⁴³ De a világnak példát kellett statuálni; a mérges gáz gyökerestől kellett kitépni és helyébe új, jó magot kellett vetni. Ausztria nem bocsáthatott meg teljesen a magyaroknak, s ez érthető is; de vajon nem úgy kellett volna-e viselkednie, mint egy olyan nagyhatalomnak, melyet állami és politikai megfontolások vezérelnek ezekben az ügyekben, s amely nem enged teret a személyeskedésnek és a kicsinyes indulatoknak?

Miután hadserege Világosnál letette a fegyvert, Görgey, hogy dolgait véglegesen elintézhesse, Rüdiger gróftól rövid eltávozásra kért engedélyt. A gróf becsületszóra elengedte. Estefelé maga jelentkezett a hadosztályparancsnokok közül a legidősebbnél, Kaufman⁴⁴ altábornagnál, aki nem kevésbé csodálkozott megjelenésén, azt gondolván, hogy Görgey Rüdiger grófnál tartózkodik. Ezt az éjszakát Görgey az említett altábornagnál töltötte egy sátorban, másnap pedig, mikor tudatták megérkezését, hadtestparancsnokunk meghívta Kisjenőbe, ahol még két napot töltött.⁴⁵ Aztán megérkezett a tábornagy parancsa, hogy vigyék a főhadiszállásra. Zarándban, abban a kis városban, ahol hadtestünk törzse berendezkedett és ahol az összes foglyokat is összegyűjtötték, nagyon nehéz volt élelemhez jutni, ezért Rüdiger gróf erre a két napra meghívta Görgeyt társaival és három volt hadtestparancsnokával együtt a saját asztalához. Nem hagyhatom említés nélkül azt a bosszantó esetet, melyről akkoriban oly sokat beszéltek, különösen Haynau tábornok, aki a bécsi udvarnak parancsnokunk szíves vendéglátásáról úgy számolt be, mint valami egyáltalán nem helyénvaló cselekedetről. Az történt, hogy Rüdiger gróf mindig meghívta asztalához egész törzsét és az osztrák biztost, Zichy gróft is, kinek ez alkalommal a mellett a Görgey mellett kellett ülnie, aki a háború alatt kivégeztette unokabátyját. A találkozás természetesen rendkívül kellemetlen volt, de a hibát senki más, mint maga Zichy gróf követte el, aki nem gondolta át előre helyzetét és nem tért ki az ebédmeghívás elől.⁴⁶

Mikor megjött a parancs, hogy Görgeyt a főhadiszállásra kell szállítani, ennek a feladatnak a végrehajtásával Rüdiger gróf segédtisztjét, Trompovszkij alezredest bízta meg, kinek emlékül Görgey átadta katonai érdemkeresztjét — a magyar címerből átvett babérkoszorúval övezett keresztet. A tábornagy a foglyot nagyon udvariasan fogadta.

— Üdvözlöm, Görgey tábornok — köszöntötte.

— Görgey Artúr — válaszolta Görgey és tisztelettel meghajolt, ezzel kifejezve azt, hogy magát már civilnek tekinti.

Öfelméltósága néhány estét végigbeszélgetett vele és úgy nyilatkozott róla, mint tehetséges hadvezérről, mikor pedig megtudta, hogy Görgey — nem lévén pénze élelemre — 28 rubelért eladta kítűnő lovát, egy angol huntert,⁴⁷ négyszáz félimperiált ajánlott fel neki, melyet, mint hallottam, Görgey később köszönettel visszafizetett.⁴⁸ Hamarosan megjelent azonban Haynau segédtisztje és Görgeyt egy orosz csendőrtisztel együtt a stájerországi Klagenfurtba, az osztrák uralkodó által állandó tartózkodási helyéül kijelölt városba kísérte.⁴⁹

Eközben a fogoly magyar hadsereget a Pest felé vezető úton Sarkadra irányították, ahol Anrep altábornagnak,⁵⁰ a 2. lovas hadosztály parancsnokának a felügyelete alá

43 I. Miklós fia, Sándor trónörökös nagyherceg vitte a cár augusztus 16-án kelt leveleit Bécsbe. I. Miklós kegyelmet ajánlott a „megtévedteknek”. L. *Katona Tamás*: i. m. II. k. 36. o.

44 Kaufman, *Pjotr Fjodorovics* (1784—1849) német eredetű családból származó orosz altábornagy a 7. gyaloghadosztály parancsnokaként vett részt a magyarországi hadjáratban.

45 Görgeyt Kisjenőből már augusztus 14-én este továbbvitték Nagyváradra.

46 Az augusztus 14-én Rüdiger gróf asztalánál elfogyasztott ebédről van szó, melyen gróf Zichy Ferenc, a kivégzett Zichy Ödön unokabéce (Zichy Ödön tehát nagybátyja volt Zichy Ferencnek, nem unokatestvére), az orosz hadsereg melletti hadsereg-főbiztos is részt vett. Zichy mellé egyetlen magyar meghívott sem volt hajlandó leülni, mindkét oldalára tehát egy-egy orosz tábornok telepedett. Rüdiger tábornok pohárköszöntőt mondott a magyar tábornokok egészségére.

47 A hunter hajtóvadászathoz használható angol telivér hatású.

48 A teljesen pénz nélkül maradt Görgeynek és törzsének Paszkevicus három részletben összesen 1100 félimperált bocsátott rendelkezésére polgári öltözet vásárlására.

49 Görgeyt Andrassy Norbert őrnagy vitte hatalmas kerülővel Galicián keresztül Karintia, Klagenfurtba.

50 Anrep, *Joszif Romanovics* (1798—1860. 1853-tól *Anrep-Elmpt* gróf) balti német családból származó orosz altábornagy, főhadsegéd, aki a debreceni csata után Glazenap altábornagyot váltotta fel a 2. könnyűlovas hadosztály élén. (Paszkevicus ugyanis elégedetlen volt Glazenapnak a csata és az üldözés során kifejtett tevékenységével.) Anrep felügyelete alá tartoztak a magyar hadifoglyok augusztus 22-ig, az osztrákoknak történt átadásukig.

került. De mivel neki nem volt se vezérkara, se segédtsíztje és előreláthatólag sok írásbeli ügyet kellett elintéznie, Rüdiger gróf abban a megtiszteltetésben részesített, hogy e tábornok beleegyezésével, arra az időre, míg a foglyok az ő felügyelete alatt maradnak, engem osztott be hozzá. Jövendő sorsukat illetően egyébként teljes bizonytalanságban voltunk, és amennyire tudtuk, igyekeztünk őket biztatni; ezt abban a reményben tettük, hogy legalább az életük megmarad. Ezt a reményt akkor a trónörökös bécsi útjára alapoztuk és öfelségének Görgey, társai és segédtsíztjei számára sikerült kegyelmet kieszközölnie.⁵¹ Grünne osztrák tábornok valóban meg is érkezett Aradra azzal a parancssal, mely Haynau altábornagnak megtiltotta, hogy a foglyok életével rendelkezék;⁵² de a szerencsés győztes, ahogy saját magát titulálta, sietett minél előbb bosszút állni azokon, akik oly gyakran győzedelmeskedtek felette. Szomorú szívvel gondolok vissza arra a két hétre,⁵³ amíg ezek a szerencsétlenek a mi foglyaink voltak; de meg kell jegyeznem, hogy nem lehetett volna ez az ügyet nemesebb, jószándékúbb és viselkedésében barátságosabb emberre, mint Anrep tábornokra bízni, ki a foglyok nehéz sorsát minden rendelkezésére álló eszközzel megkönnyítette. A fogoly tábornokok és tisztiek becsületzóra szabadon jár-kálhattak és egyikük sem szegte meg a szavát. Az alacsonyabb rendfokozatúakat a városka mellett felállított táborban helyezték el, melyet katonáink kordona vett körül. A tábornokok és tisztiek, akiknek összlétszáma 2000 körül járt, kérésekkel igen gyakran zaklatták parancsnokunkat, s láttuk, hogy ő milyen együttérzéssel és megértéssel igyekezett megnyugtatni és meggyőzni őket arról, hogy leghelyesebb, ha beletörődnek sorsukba és türelemmel kivárvák ügyükben a döntést, s hogy szókéssel pedig végképp nem érdemes próbálkoznuk, mert mindenfajta engedetlenség a büntetés szigorítását vonja maga után. Anrep tábornok, mint már említettem, mindenkinek annyi vigaszt nyújtott, amennyit együttérző szíve sugallt, s közben megőrizte a teljes igazságosságot és óvatosságot. Nyájás magatartásával, de azért a kötelező tiszteletet és esküt betartatva, nagyban hozzájárult a szigorú rend és fegyelem megőrzéséhez e mindenféle rendű-rangú emberek tarka gyülekezetében. A lázadó sereg soraiba ugyanis bárki beléphetett, mivel ebben a hadseregben minden érdem és jog egyedüli alapja a személyes bátorság volt. Anrep főhadsegéd mellett az is feladatunk volt, hogy a foglyok élelmszerellátására felügyeljek. Ilyen hatalmas tömegnek az ellátása nagy nehézségekbe ütközött. Sarkad — egy ezer lelkes városka — az összes foglyokat és a mi katonáinkat nem tudta ellátni elegendő élelmszerrel, ezért a szomszédos falvakhoz kellett segítségért folyamodni. Anrep főhadsegéd aztán a következő nagyon bevált módszert alkalmazta: hadosztályunkból kijelölt 12 tisztet, melléjük adott egy-egy szakasz huszárt és segítségükre bocsátott 12 magyar tisztet is, kiket Bayer ezredes, Görgey volt vezérkari főnöke válogatott ki annak alapján, hogy mennyire ismerik a vidéket, mert így megmutathatták az élelemben gazdagabb helyeket. Valamennyien Forgách grófnak, az osztrák kormány megbízásából hadseregünk mellé kirendelt élelmezési biztosnak a parancsnoksága alá tartoztak.⁵⁴ A 12 tiszt mindegyike kapott Sarkad környékén egy-egy körületet, ahová elegendő élelmszerszállító szekérrel együtt elindult. Az volt a feladatuk, hogy lovaink számára a megfelelő mennyiségű takarmányt, az embereknek pedig a nélkülözhetetlen élelmszert mindenképpen szerezzék be. A takarmány és élelem fejében szabályszerűen kiállított bizonylatokat adtak át, melyeknek beváltása a későbbiekben az osztrák kincstár kötelessége volt. A tapasztalat szerint ez a módszer, mivel nem terhelte meg túlságosan a lakosságot, és minden szükséges készletet kellő gyorsasággal előteremtett, jónak bizonyult.

Sarkadon, ahol négy napot töltöttünk, megismerkedtem a Görgey-féle sereg valamennyi parancsnokával és számos tisztjével. Rangja szerint az első Leiningen gróf az osztrák tábornok fivére volt,⁵⁵ ki ellen Komáromnál harcolt is. Görgey különösen őt emelte ki Buda bevételekor tanúsított bátor helytállásáért. A második Poeltenberg volt, ki az osztrák hadseregből lovaskapitányként lépett át a magyar seregbe, s kiről a maga helyén már beszéltem; seregükben őt tartották valamennyiük közül a legóvatosabbnak és legmegfontoltabbnak. Végül a nyugtalan természetű, korlátozást nehezen tűrő, igazi forradalmi vezér, Nagysándor volt a harmadik, ki mindig

51 Mint tudjuk, Sándor orosz trónörökös nagyhercegnek Görgey társai és segédtsíztjei számára nem sikerült kegyelmet szereznie.

52 Grünne, Karl gróf (1808—1884) es. kir. vezérőrnagy Schwarzenberg augusztus 20-i levelét hozta Haynau-nak, mely szerint az ítéletek végrehajtásával várnia kellett. *Katona Táras*: i. m. II. k. 55—56. o.

53 A magyar hadifoglyok tíz napig voltak az oroszok fogságában.

54 Gróf Forgách Sándor (1814—1894) az orosz hadsereg mellett hadseregbiztosként működött.

55 Az említett osztrák tábornok *Leiningen-Westerburg (Alt-Leiningen)*, Christian zu, gróf, vezérőrnagy (1812—1856) dandárparancsnok a temesvári osztrák várórségben, a honvédtábornoknak nem fivére, hanem unokabátyja volt.

az elővédnél parancsnokolt; rendszerint fehér ingben, felkötött szablyával és nagy tollas kalpagban járt. Görgeyben nem bízott és mert nem helyezte terveit, titokban parancsnoka ellen tevékenykedett. A polgári hivatalviselők közül különösen Csány, Kossuth nagy híve és Szemere, a belügyminiszter emelkedett ki.⁵⁶ [Az idős Kiss, egy gazdag birtokos, ki saját ezrede fölött parancsnokolt, szintén itt volt; ő többet nyugtalankodott másoknál — mintha megérezte volna, hogy Aradon a kivégzés várja.⁵⁷

Sarkadon kapuk a hírt, hogy Arad vára Buturlin vezérőrnagynak⁵⁸ megadta magát. A vár megadása Görgey alábbi levelének, melyet Damjanichnak, a várparancsnoknak írt, volt a következménye.⁵⁹

„Kedves barátom, Damjanich! — írta neki Görgey 1849. augusztus 14-én — amire érett megfontolás után elhatároztam magam, tegnap véghezvittem.

Minden, ami az én parancsnokságom alatt állt, és egy sereg alakulat, amely csak utólag jelentkezett parancsnokságom alá, feltétel nélkül letette a fegyvert, és most olyan bánásmódot tapasztalunk, amely meglep, szinte megszegyenít; mert ha megpróbálom a fordított esetet elképzelni, nem tudom, szavatolhatnám-e feltétlenül, hogy minden tisztünk ugyanilyen kedvesen, lovagiasan viselkedjen az ellenséges hadifoglyokkal.

Azért közlöm ezt veled, mert ez egyelőre a legfontosabb számodra.

Most pedig rátérek leveled megválaszolására, melyet két hadikövetedtől kaptam, és tartalmát gróf Rüdiger tábornok úrral is közöltem.

Én is akár csak te, feltételeket akartam szabni, és a legudvariasabb, de igen határozott válasz így szólt: az orosz csász. hadsereg nem azért jött Magyarországra, hogy tárgyaljon, hanem hogy harcoljon, és ugyanez a válasz szól neked is és minden más csapat- és várparancsnoknak.

Így tehát minden egyes parancsnok dolga, hogy mérlegelje, melyik kötelesség szentebb, személyes becsvágyát féltetni és még sokak életét és egészségét feláldozni érte, vagy pedig a hazát s szerencsétlen békés lakosait a további háborús nyomorúságtól megoltalmazni.

Nézetem és a parancsnokságom alatt álló legbátrabbak mézete szerint nincs már egyéb kötelességünk, mint szegény szorongatott hazánkat megóvni mindazoktól a szenvedésektől, amelyekért semmit sem vagyunk képesek ellenszolgáltatásként nyújtani.

Fontold meg ezt, és hidd meg, én azt a szomorú tapasztalatot szereztem, hogy éppen azok, akik a veszély pillanatában a leggyávábban viselkedtek, mihelyt már nem kell veszélytől tartaniuk, egyszerre a lehangosabbak lesznek.

Öfömlétősége harceg Paszkevic tábornagy úr kijelentette, hogy nem fogadhat el előleges feltételeket, de azt hiszi, hogy a várórség bizalmát kiérdemelte azzal, ahogy velünk bánik.

Öfömlétősége már csak azért sem bocsátkozhatik tárgyalásokba, mert akkor nem lesz módja az osztrák körülfáró csapatot oroszral felváltatni, de ha a vár őfelsége az orosz cár csapatainak feltétlenül megadja magát, könnyen megteheti és meg is teszi ezt.

Neked, mint a vár parancsnokának, sem parancsolnom, sem tanácsot adnom nem szabad; legfeljebb kérhetlek, hogy inkább az emberiesség, mint a dicsőségvágy előtt nyisd meg a szívedet.”

Damjanich, a magyar hadsereg egyik legkitűnőbb és legbátrabb tábornoka, szintén Sarkadra akart jönni, ahová az aradi várórséget is irányították, hogy Görgey seregeivel egyesítsék, de útközben sebe kiújult, megbetegedett és kénytelen volt Gyulán maradni. Anrep főhadsegéd odaküldött, és megparancsolta, hogy elővigyázatosságból állítsak mellé egy orosz tisztet. Damjanich magas, daliás, nagyon kellemes és művelt férfi volt. Állat hatalmas fekete szakáll borította, Magyarország lovagjának tartották. Ő azt állította, hogy az aradi várórségnek Buturlin néhány kedvezményt ígért, főként azt, hogy nem adják át őket az osztrákoknak. Rögtön megértettem, hogy ez így nem történhetett meg, és azonnal értesítettem Anrep tábornokot. A dolog magától tisztázódott: Damjanich közlését semmiféle írásos bizonyíték nem támasztotta alá, Buturlin pedig azt a parancsot kapta, hogy az aradi vár helyőrségétől ugyanolyan

⁵⁶ Szemere Bertalan miniszterelnök nem került orosz fogságba, hanem kimenekült.

⁵⁷ Kiss Ernő (1799—1849) honvéd altábornagy ötvenéves volt mindössze, és nem volt saját ezrede. A cs. kir. hadseregben ezredparancsnok és nem ezredtulajdonos volt.

⁵⁸ Buturlin, Szergej Petrovics (1803—1873) orosz vezérőrnagynak sikerült elérnie, hogy Arad vára gyorsan megadta magát.

⁵⁹ Az augusztus 14-én Kiszjenőn kelt levelet *Katona Tamás* fordításában közöljük, i. m. II. k. 26—27. o.

feltételeket fogadjon el, mint amilyenek mellett Görgey seregei tették le a fegyvert. Ennek alapján Anrep tábornoknak nem állt módjában, hogy elfogadja Damjanich követelését, annál kevésbé, mert a várórség már Sarkadon volt. Amikor átadtam ezt a választ, Damjanich, tudván, hogy az osztrákok őt különösen gyűlölik, elkeseredett, nekem pedig végig kellett hallgatnom gyönyörű, fiatal feleségének erős szemrehányását; Damjanichné⁶⁰ mindenhová elkísérte férjét és akkor éppér sebesült lábát kötötte át. Ezt a szerencsétlen aztán még arra sem találták méltónak, hogy főbelőjék, hanem Haynau parancsára — felakasztották.

Foglyainkhoz visszatérve azt láttam, hogy az a terület, ahol el voltak helyezve, fokozatosan temetővé alakult át. Az eltakarítatlanul ott maradt szemét, a két napos szakadatlan eső, a hideg éjszakákkal váltakozó forró nappalok és a sovány koszt a kolera nagymértékű elterjedésének okozóivá váltak, úgyhogy naponta közel harmincan haltak meg. Ebben az időszakban különösen a nők tűntek ki önfeláldozásukkal, s a szeretet, gyengeség és könyörület példái mellett nem egyszer voltam tanúja annak, hogy a feleség zokogva és kétségbeesetten zárta le éppen meghalt férje szemét. Az a veszély fenyegetett, hogy ez a szerencsétlen helyzet lázadásra ad alkalmat, ezért a tábornagy, ahogy Anrep főhadsegéd jelentését megkapta, rögtön megparancsolta a foglyok átszállítását Gyulára Wenckheim grófnak, Radetzky vejének⁶¹ közeli, hatalmas birtokára — ez a terület tiszta és tágas volt s ott még nem jelentkezett a kolera. A foglyok között volt, mint már említettem, Bethlen ezredes és vele együtt unokatestvére, Majthényi báró is;⁶² mindketten nagyon kellemes és művelt emberek, kik különösen velem igyekeztek barátságba kerülni, s én a magam részéről, amint a kötelesség és az eskü szentsége megengedte, próbáltam is könnyíteni helyzetükön. Gyula földbirtokosnője, Wenckheim grófné, rokonuk volt és még Sarkadon engedélyt kérték Anrep tábornoktól, hogy meglátogathassák birtokán. A tábornok, ismervén a magyar mágnások lovagiasságát, beleegyezett kérésükbe, de a forma kedvéért és, úgymond, lelkiismeretének megnyugtatása végett megparancsolta, hogy kísérem el őket. Meg kell jegyezmem, hogy Majthényi testvérbátyja osztrák biztos volt Aradon, kit felettesei hóhéreként használtak. Mikor a grófné megkapta a híret annak, hogy Majthényi egy orosz tiszttel közeledik, nagyon megijedt, azt képzelve, hogy ez az aradi Majthényi — személyemben pedig egy másik hóhér látogatja meg. Megérkezésünkkel azonban a félreértés rögtön tisztázódott és a grófné megnyugodott. Helyzetem, mint orosz tiszté egyébként, annak ellenére, hogy Bethlen megbízott bennem, nem volt valami kellemes.

— Bocssássa meg grófné a jelenléteket — mondtam — tekintettel legalább arra, hogy csak így láthatja fivérét.

— Kedvessége nagyon lekötelez — válaszolta —, s így önt szívesen látom házamban gyakrabban is. De csak önt, s nem a hadseregét.

— Az nem jön ide — feleltem.

És aztán hirtelen, az említett okok miatt, már két nap múlva, számomra is teljesen váratlanul, ismét Gyulán voltam és szavaimmal ellentétben, most már az egész hadsereggel együtt.

Wenckheim gróf pompás kastélya versailles-i mintára épült. A birtokot terjedelmes parkok, mesterséges tavak, vízesések stb. díszítik. A birtok ura főként kiváló mén-telepével foglalatokodott s többször javasolta, hogy vegyek tőle lovat, de zsebem mindig üres volt. A gróf, mint okos ember, kinek viszonya, mint Radetzky gróf vejéé, mind a magyar tisztetekhez, mind hozzánk kétértelmű volt, mindig nagyon jól feltalálta magát. A magyar hadseregben sok ismerőse szolgált, mint például Leiningen gróf, Esterházy, a Schmidegg grófok, Széchényi gróf és mások, kikkel korábban a bécsi társaság legmagasabb köreiben szokott találkozni. Most fogadnia kellett őket, s közben nem éreztehetette velük helyzetük kényelmetlenségét, különösen a mi tisztjeinkkel összehasonlítva, kik szövetségeseeknek és barátoknak számítottak. Azzal kezdte, hogy meghívott magához annyi embert, amennyit csak a hatalmas termekben el tudott szállásolni, vagyis körülbelül kétszázat, és majdnem két hétig nála laktunk. Anrep főhadsegédnek, mint parancsnoknak, átengedte a saját dolgozószobáját, nekem pedig a grófné kabinetjét jelölték ki. Tábornokunk, hogy a ház úrnőjének kedvében járjon, öröket állíttatott fel, hogy a kastélyt és a kertet minden rendbontástól megóvjá. A gróf teljes ellátásunkról gondoskodott s valóban úgy éltünk

⁶⁰ Damjanich Jánosné Csernovics Emília (1819—1909) férjét ápolta, aki 1849. április 18-án Komáromban egy baleset során lábát törte.

⁶¹ Gróf Wenckheim József (1809—1869) gyulai földbirtokosról van szó. Radetzky veje azonban nem ő volt hanem öccse, gróf Wenckheim Károly (1811—1891). Wenckheim József felesége Jankovich Stefánia (1814—1878) volt.

⁶² Majthényi Kálmán (1820—1884) honvédezedreőről, a 18. Attila-huszárezred parancsnokáról van szó. (Nem volt báró.)

nála, mint egy angol lord kastélyában. A múlttól megfélemedtünk és bár aggódtunk a jövő miatt, különböző reményekkel igyekeztünk megnyugtatni magunkat. Esténként kellemes társalgás alakult ki, melyben mindenki részt vett. A grófné szerette a zenét és koncertező zenészek rögtön akadtak. Néha még táncoltunk is, és itt tanultam meg a „csárdást”, ezt a gyönyörű magyar táncot, melyet a magyar hölgyek oly kecsesen járnak. Gyula az elíziumi mezőkre hasonlított, mindenki szórakozott, lakomázott, mulatott. De szívünkre ólomsúly nehezedett arra a gondolatra, hogy vajon meddig fog ez tartani? Hamarosan elérkezett a végzetes óra. Egyik este, mikor mindannyian összegyűltünk a nagyteremben, hogy valamit megünnepeljünk, kiáltás hangzott fel: „Jönnék az osztrákok!” Félelmében és kétségbeesésében mindenki szét-szaladt. A foglyok Anrep tábornokhoz siettek, aki nem tehetett mást, mint hogy rábeszélje őket, hogy törődjenek bele sorsukba. A bánatnak és szomorúságnak az volt az oka — mely miatt oly hirtelen félbeszakadt az általános jókedv —, hogy Montenuovo osztrák tábornok, Mária Lujza fia,⁶³ egy ezred kíséretében megérkezett, hogy átvegye a magyarokat. Vártuk az osztrákok érkezését, de nem ilyen hirtelen és nem minden előzetes értesítés nélkül. El lehet képzelni, hogy Anrep tábornok, ki olyan nyájasan és oly részvétellel nyugtatta és vigasztalta foglyainkat, milyen nehéz helyzetbe került. Lehetséges, hogy volt olyan perc, mikor a magyarok bennünket hibáztattak, de mint nemes lelkű férfiak már korábban megértették helyzetünket és a szemrehányásnak vagy elégedetlenségnek egyetlen szava sem hagyta el ajkukat. Ellenkezőleg, őszintén és buzgón megköszönték tábornokunknak szívélyes bánásmódját, mondván, hogy soha nem felejtik el. Másnap Montenuovo megparancsolta a tábornokok és tisztek lefegyverzését, akiknek, mint említettem, Rüdiger gróf meghagyta kardjukat, majd megkérte Anrep tábornokot, hogy bízsa meg segédtisztjét ezeknek a szabályoknak az átvételével és a foglyok listájának összeállításával. Bátorkodtam megkérni őnagyméltóságát, hogy engem mentsen fel ez alól a kötelezettség alól és osztrák tiszttel végeztesse el ezt a feladatot. Így is történt. A gyászos, mondhatni, utolsó ceremóniára egy földszinti szobát jelöltek ki: a tiszt ott foglalt helyet, de a foglyok nem mentek be a helyiségbe, hanem az ablakon keresztül hajították be neki szabályjukat és ily módon úgy megdobták őt is, hogy több sebből vérezve végül a földre esett. A foglyok közül azok, kikkel közelebbi ismeretségbe kerültem, éjszaka eljöttek, hogy elbúcsúzzanak tőlem, s én, megérezve, hogy mi vár ezekre a szerencsétlenekre, keblemre szorítottam őket.

Utószó

Nem kételkedem abban, hogy a jogos felháborodástól minden tisztességes orosznak felforrt a vére, mikor rögtön a hadjárat befejezése után kiderült, hogy az osztrákok miként ítélik meg szerepünket a magyar ügyekben; és valóban, nem volt-e természetes, hogy fájts hallani híreszteléseiket, melyek szerint mi az ő zsoldosai voltunk, holott nekünk a hadjáratban szerzett dicsőség annyi honfivérbe és annyi milliónkba került; vagy fájts olvasni az osztrák altábornagy, Haynau 9. hadijelentését, melyben a magyarországi lázadás elfojtásának egész dicsőségét magának és az osztrák hadseregnek tulajdonítja, az orosz segítséget és a mellette működő orosz hadosztályt pedig, mely nélkül Görgey megverte volna, még csak meg sem említi.

„A győzelmes temesvári csata — olvasható a 9. hadijelentésben⁶⁴ — oly nagy veszéget ejtett a fölkelők hadseregén, hogy azóta ez nagyobb tömegekben további rendezett ellenállást kifejtteni nem képes.” A menekülés során az ellenség jelentős mennyiségű fegyvert, ágyút és csaknem ezer katonáját hagyta a csatatéren. Az aradi útközet után a hadifoglyok létszáma eléri a 18 000 főt. A lázadó sereg maradéka a fegyvert letéve, visszatért otthonába, és ellenséges gyalogság már egyáltalán nem létezik (s ezután adta meg magát Görgey 30 000 fővel az oroszoknak!). Görgey „már-már azt hitte, hogy kimenekült a veszélyből s az egyesülés sikerült; de az osztrák dunai hadsereg már ekkor fölzsabadította Temesvárt, s a Maros bal partja felől fenyegeté Aradot, Görgey későn jött, mert augusztus 10-én délelőtt Schlik gróf altábornagy Arad közelében Görgeynek 8—10 000 emberéből álló előhadára akadván ezt nagy veszteséggel visszavetette Aradra. Görgey erre Radnának vette útját a Maros-

⁶³ *Montenuovo, Wilhelm von*, gróf (1821—1895 [1864-től herceg]) Mária Lujza főhercegnőnek, I. Napóleon francia császár volt feleségének, Parma uralkodó hercegnőjének főudvarmesterétől, Adam von Neipperg gróftól származó fia, a szabadságharc idején osztrák vezérőrnagy és dandárparancsnok. Ő és Sigmund von Reischach báró osztrák vezérőrnagy vette át Gyulán augusztus 23-án Anrep orosz altábornagytól a foglyokat.

⁶⁴ A 9. sz. hadijelentést Haynau augusztus 18-án adta ki Temesvárott. E hadijelentést az orosz tiszt elég pontatlanul közli. A pontosan idézett szövegrészeket idézőjelbe tettem.

hoz, hol hidat épített, hogy Lippán keresztül menekülhessen el Lugosra. De én, ezt előre látva, már ekkor egy hadoszlopot Lippára irányoztam volt, mely az ellenségnek odaérkező elejét rögtön visszaszorította a folyó túlsópartjára. Ez utolsó hadmozdulataink döntöttek, Görgey most már nem talált részt.” Nagyvárad felől Rüdiger gróf hadosztálya, Erdély felől Lüders tábornok előőrse, végül a Maros bal partjáról a dunai osztrák hadsereg fenyegette. Így minden oldalról körülvéve, Görgey egész hadseregével, melynek létszáma 20 000 főre csökkent, de még 140 ágyúval rendelkezett, letette a fegyvert. „Az osztrák hadsereg ujjong azon, hogy ő az, amely az ellen-séget hat csatában egész a megsemmisítésig legyőzte s ezáltal Görgey hadseregének a meghódolását és Arad várát is eldöntötte.”

Az oroszok megvetéssel vették tudomásul ezeket a rágalmatokat, de Európa, a fényes győzelmek és önzetlen segítség tanúja, megszólalt helyettük is. Engedtessek meg nekem, de csak itt és csak a magam számára, hogy röviden szóljak azokról a bizonyítékokról, melyek tanúsítják, hogy a hadjáratban szerzett dicsőség nem azt a hatalmat illeti, mely segítségünk nélkül romba dőlt volna, hanem pontosan minket, kezdem is annak felsorolásával, amit, elhagyva területét, átadtunk vagy visszaküldtünk Ausztriának; csak ez maga kitett 400 ágyút, 150 zászlót, több mint 80 000 foglyot, akik nem az osztrákoknak hanem nekünk adták meg magukat; tüzérségi felszerelés sokaságával együtt átadtuk Arad és Munkács várait és a Görgey fegyverletételek elszedett, jelentős summát kitevő fémpenzt is. Mindebből látható, hogy milyen szerepük volt az oroszoknak Magyarország lecsendesítésében. Ausztria megpróbált ugyan minden dicsőséget magának tulajdonítani, az igazság ilyen meghamisítása iránti közönyünk azonban még inkább kiemelte Oroszország erejét és dicsőségét. 1849 elején, mikor az osztrák hadsereg kiszorult Magyarország területéről és magát Bécsset is támadás fenyegette, az osztrákok annyira és annyiszor kérték segítségünket, hogy az orosz hadsereg főparancsnokának még arra sem volt ideje, hogy uralkodóntól engedélyt kérjen a segítség mikéntjére vonatkozólag, hanem elhatározta, hogy saját felelősségére Zass és Panyutyin altábornagyok parancsnoksága alatt két seregetestet küld az osztrák hadsereghez.⁶⁵ Ennek a két különítménynek a váratlan megjelenése kényyszerítette a felkelőket arra, hogy lemondjanak szándékaikról és ne nyomuljanak előre Bécs felé. Ezt aényt támasztotta alá a tábornaggal folytatott beszélgetései során Welden tábornok és Görgey is. Az V. hadtest pedig aztán benyomult Erdélybe, megosztotta a magyarok figyelmét és erejét, s megfosztotta Bemet attól a lehetőségtől, hogy a maradék magyar hadseregnek, mely ellen megindult II., III., és IV. hadtestünk, a segítségére siessen. Amint százezres hadseregünk benyomult Magyarország szívébe, főparancsnokunk egy szempillantás alatt megtisztította az ország északi és középső részét a lázadóktól és teljesen elválasztotta Görgey hadseregét Perczel, Wysocki és Dembiński déli hadseregétől. Amíg seregeink győzedelmesen tevékenykedtek Erdélyben, az osztrák sereg báró Haynau parancsnoksága alatt eredménytelenül harcolt Görgey 30 000 főnyi seregével a Duna partján és ki tudja, hogy Panyutyin altábornagy orosz hadosztálya nélkül, amely — mint ez Görgey megjegyzéseiből, sőt maguknak az ütközeteknek az elemzéséből is kiderül — mindig megmentette, milyen sorsnak lett volna kitéve. Mindenki előtt ismeretes, hogy gróf Schlik volt az egyetlen, aki megértette, hogy milyen nagy megtiszteltetés Oroszországnak köszönetet mondani. Egész vezérkarával Panyutyin táborába utazott és süvegét levéve, mindenki füle hallatára kijelentette, hogy Perednél az altábornagy mentette meg egész seregét.⁶⁶ Hogy ha Görgey Vácnál, Losoncnál, Rétságánál nem szenved az orosz csapatoktól vereséget, akkor Haynau soha nem határozta volna el magát arra, hogy átkeljen a Dunán és olyan gyors ütemben haladjon a Tisza felé. És, ahogy a szentannuk állítják, az oroszok segítége nélkül a szegedi ütközet sem így zajlott volna le. A debreceni ütközet után Rüdiger gróf Nagyvárad irányába, Arad felé indult, hogy Görgey seregével szemben biztosítsa az osztrák hadsereget. Végül a diktátor, látva azt, hogy körül van véve és nincs már lehetősége arra, hogy az oroszokkal eredményesen harcba szálljon, úgy döntött, hogy előnyben részesíti az emberiségét a dicsvággyal szemben, és letette a fegyvert, megint csak nem az osztrákok előtt, hanem öfelsege, minden oroszok cárijának serege előtt.

De íme a tények, amelyek még világosabban beszélnek.

⁶⁵ Panyutyin, Fjodor Szergejevics (1790—1865) orosz altábornagy, a Haynau hadseregében működő 9. orosz gyaloghadosztály parancsnoka volt. Paszkevics 1849. májusi igazoló jelentését Panyutyin Bécs felé küldéséről közli *Szeser-bator, Alekszandr Petrovics*: Paszkevics Magyarországon. Bp., 1984. 346—348. o.

⁶⁶ Schliket nem a június 20—21-i peredi, hanem a július 2-i ácsi csatában mentette meg Panyutyin.

Augusztus 1-én (13-án) Haynau tábornok ezt írja Rüdiger grófnak:⁶⁷

„Görgey azzal a céllal kelt át a Maroson, hogy egyesüljön a déli hadsereggel. Így az ellenség Lugosnál körülbelül 80 000 fős hadsereggel és 200 ágyúval rendelkezik majd. Az én hadseregem Panyutyin hadosztályával együtt 38 000 főt számlál, s lovasságom is kisebb a magyarokénál. Kötelességemnek tartottam erről nagyméltóságodat értesíteni, és kérem, hogy a Lugos elleni hadművelethez lovashadosztályát — amennyire lehet, gyorsan — indítsa Lippa felé. Egyesülve közösen megtámadhatjuk az ellenséget, mivel az ön lovassága pótolja az enyém elégtelenségét.” Haynau az utóiratban még hozzáfűzte: „Görgeynek az volt a szándéka, hogy Radnánál átkel a Maroson, de szembetalálta magát velünk, ezért felégette a hidat és Lugos felé fordult.⁶⁸ A legalázatosabban kérem nagyméltóságodat, hogy a *lehető leggyorsabban* kövesse Görgeyt.”

A peredi, héthársi, váci, debreceni, rétsági stb. ütközetek után, melyekből az orosz seregek kerültek ki győztesen, az osztrák hadvezérnek vajon szabad lett volna-e olyan hadparancsot kiadnia, mint az alábbi:

Hadsegparancs 1849. augusztus 18.⁶⁹

„A győzedelmes császári királyi fegyverek, a magyar forradalomnak ezerfejjű hydráját legyőzték —, Görgey a pártütők legjobb vezére vezénylete alatt levő fő haditest magát feltétlenül megadta, az aradi vár a cs. kir. katonaság által tegnapi napon elfoglaltatott. A többi lázadó szétfutott győzedelmes seregeink elől. Így a háborút befejezettek tekinthetjük, Magyarországot seregeink ismét elfoglalták!!!”

⁶⁷ Haynau levele gépelt másolatban megvan a Hadtörténelmi Intézet levéltárában. 1848-49. 43,51. sz.

⁶⁸ Lippánál Howiger cs. kir. ezredes különítménye nem Görgey csapataival találkozott. Ez az osztrák mese „Görgey menekülésének megakadályozásáról” pusztá önigazolás.

⁶⁹ Haynau augusztus 18-i hadparancsának pontos szövegét közli *Katona Tamás*: i. m. II. k. 44—45. o. E hadparancsot az orosz emlékiró csak részben idézi hitelesen.